

Güç/Zor ve “Piyasa Ekonomisi” Bağlamında Adam Smith’in “Merkantil Sistem” Eleştirisi

Mustafa Öziş, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü, e-posta: ozis@ankara.edu.tr

Özet

Fernand Braudel’in analizlerinde “piyasa ekonomisi” ve “gerçek kapitalizm” adı altında iki kavram bulunmaktadır. Gerçek kapitalizm, piyasa ekonomisinin arz talep yasaları, rekabetçi piyasalar gibi araçları ile analiz edilmeye uygun değildir. Piyasa ekonomisinin üzerinde, saydam olmayan ve büyük yırtıcıların dolaştığı bu alanı, piyasa karşıtı olarak tanımlar. Smith merkantil sistem eleştirisi ile bir anlamda bu alanı keşfetmiş ancak keşfinin sonuçlarını yeterince analiz etmemiştir. Merkantil sistem eleştirisi bir anlamda adı konmamış “gerçek kapitalizm” eleştirisidir. Rekabet sürecinin doğal ücret, doğal kâr ile sonuçlanmasına benzer biçimde adeta ‘doğal ölçek’ büyüklüğü ile sonuçlanmaktadır. Bunun sonucu olarak, sermayenin temerküzü ön plana çıkmamakta ve rekabet sürecinin sekteye uğramadan devam edeceği kurgulanmaktadır. Merkantil sistemde doğal sürecin sekteye uğramasını kendisinin deyimiyle tüccar ve manüfaktürcüler (sermaye) ile siyaset arasında kurulan işbirliğinden kaynaklandığı düşüncesindedir. Bu nedenle iktisadi alana kendi dışından bir müdahale, bir sapma olarak incelenir. Sermayenin doğasına yönelik sınırlamalardan kaynaklanan bu sonuç sadece merkantil sistem eleştirisinin bu yönünü sakatlamakla kalmaz. İktisadi alan, siyasi alan ya da sivil toplum devlet ilişkisi konusunda geliştirmeye çalıştığı ikilikleri de zayıf bir sermaye tanımı temelinde yükselmesine neden olur. Bunlardan birisi sermaye ve güç arasındaki ilişkinin ele alış biçimidir. Merkantil sistemde, gücün iktisadi olanla birlikte değerlendirilmesi eleştirilir ve aşılması gereken bir durum olarak incelenir. Merkantil sistemin ortadan kalkması ile ortadan kalkacağı düşünülür. Ticari topluma yönelik iyimserlik ortadan kalkmasının nedenlerinden biri olarak ortaya çıkar. Smith merkantil sistem eleştirisinde bir anlamda atı arabanın arkasına bağlar. Sermayenin doğasına ve “piyasa ekonomisi”nin rekabetçi yapısına aykırı olarak var olan “gerçek kapitalizm”e yönelik çıkarımlar yapmak yerine, onu hipotetik olarak kurguladığı “ticari sistem”den sapma olarak değerlendirir.

Anahtar Sözcükler: Adam Smith, Fernand Braudel, güç/zor, piyasa ekonomisi, gerçek kapitalizm.

Adam Smith’s Criticism of “the Mercantile System” in the Context of Power/Coercion and “the Market Economy”.

Abstract

“The market economy” and “real capitalism” are the two concepts of Fernand Braudel’s analysis. Real capitalism, which is beyond the market economy, is not a convenient zone to be analysed via the tools of the market economy such as supply and demand

laws and competitive markets. Contrary to market economy, real capitalism is the zone of anti-market above which shadowy and big predators roam. With his criticism of the mercantile system, Adam Smith seems to have explored the zone in question but not to have sufficiently analysed the results of his exploration. Smith's criticism of the mercantile system can also be evaluated as the criticism of real capitalism. The competition process of Smith has some similarities with "the market economy" defined by Fernad Braudel. "The market economy" and "real capitalism" have different characteristics. One of the most important differences is that the former can be analysed by free market categories such as price elasticity of supply or demand but the latter cannot be analysed through the same categories. Although Smith discovers the anti-market zone, mercantilism, it is possible to say that he did not analyse it entirely. In fact, the criticism of mercantile system is a real criticism of "real capitalism". In his criticism, the relation between politician and "merchant and manufacturers"/capital is more important than the other arguments to shape the system that is totally against the free competition as the same mean, "the natural course of things". Smith thinks that the market and the politics have to be dichotomised as each one has its own rules or principles. Whatsoever intervention from politics to market about rules of market is labelled externally so that they hinder to bring out the result of free competition. What must be underlined is that Smith generally approves to remedy attempts the result of competition process if they cannot meet the needs of the most part of society but laws or principles of free market still be operated whatever its results. The emerging problem from the inadequate analysis of capital is that Smith considers that power/coercion can be separated from capital categorically so power/coercion used in mercantile system cannot be considered as belonging to the system internally. It can be determined that Smith puts the cart before the horse in the criticism; he assessed definitely how unfettered interests of "merchant and manufacturers"/capital classes turn against society. However, the assessment did not lead to an understanding of what the true nature of capital or the real capitalism is in spite of the fact that he hypothetically contemplates a "commercial system" in which capital works according to free competition.

Keywords: Adam Smith, Fernad Braudel, power/coercion, market economy, real capitalism.

Giriş

Tam rekabet piyasası içinde kişisel çıkar ile toplumsal refahın uyum içerisinde olduğu iddiası günümüz anaakım iktisadının temel analitik referanslarından birini oluşturmaktadır.¹ Adam Smith'in kurucu eseri *Ulusların Zenginliği*'nde (bundan sonra *UZ*) detaylı olarak tartışılan bu kabul, günümüz anaakım iktisadının hiyerarşik bilimsellik anlayışında da temel dayanak noktaları olarak kullanılmakta ve ana akımdaki anlamları büyük ölçüde Smith'ten türetilmektedir. Smith, analitik katkıları olarak değerlendirilen piyasanın işleyişine yönelik çıkarımlarını, kendi adlandırması ile toplumların

ilerlemesindeki “ticari toplum” (*commercial society*) aşamasına² gönderimlerde bulunarak yapmaktadır. Bu aşamada, bireysel ve toplumsal potansiyellerin, kendi doğalarına uygun biçimde, kendilerini gerçekleştirme olanağı bulacakları ve UZ'deki ifadesi ile “şeylerin doğal akışı”nın (*the natural course of thing*) veya “şeylerin doğal düzeni”nin (*natural order of things*) gerçekleşeceği iddia edilir. Smith için belirtilen son iki kavram, daha sonra vurgulanacak olan “açık ve basit doğal özgürlük sistemi” veya ticari sistem *telosunun* gerçekleşmesinin temel koşullarıdır. Bununla uyum içerisinde, aynı zamanda ticari toplum Smith'e göre söz konusu doğallıkları sağlamaya namzet uygun toplumsal örgütlenme biçimi olarak incelenir. Ancak belirtilen aşamalarda yer almayan, tarihsel olarak ticari toplumun öncesine yerleştirilebilse de onunla iç içe de geçebilecek doğal olmayan bir sistem daha vardır. Smith bunu “merkantil sistem” (*mercantil system*) olarak adlandırır.

Smith'in merkantil sistem eleştirisi kapsamlıdır. Para, değer, dış ticaret teorisi gibi, bu gün her biri farklı teorik alt dallarda incelenen konuların tümünü kapsar. Eleştirisinde doğru noktalar olduğu gibi, pek çok yanlış da mevcuttur. Merkantil sisteme yönelttiği eleştirilerin anılan kısımlarına burada değinilme olanağı yoktur. Odaklanılacak konulardan biri, Smith'in tüccar ve manüfaktürcülere yönelttiği sert tondaki eleştirisidir. Bu önemli görülmelidir, çünkü tartışmaya yer yoktur ki, UZ sermaye birikimini odağına alan bir eserdir ve birikimin failleri olarak Smith'in eleştirilerini yönelttiği sınıf, sadece merkantil dönemde değil, ticari sistemde de başat rolededir. Hal böyle iken, öz çıkarı peşinde koşan bu sınıfa yönelttiği eleştirinin muhtemel sonuçları değerlendirilmelidir. Çalışmada, Smith'in analizlerinin Fernand Braudel'in ortaya attığı şematik ayrıma tabi tutularak değerlendirilmesinin Smith'in tasavvurundaki ticari toplumun ortaya çıkarılmasına katkı yapacağı ileri sürülmektedir. Bu nedenle ilk olarak Braudel'in *Kapitalizm ve Uygarlık* eserinden başlayarak geliştirdiği şematik analizin kısa bir sunumu yapılacak, takip eden alt bölümde ise Smith'in dizginlenmeyen/denetlenmeyen öz çıkarın bir eleştirisi olarak da değerlendirilebilecek merkantil sistem eleştirisi sunulacaktır. Bu alt bölümde, politikacılarla ilişki içine giren öz çıkarın 'iktisadi alan' ile 'siyasi alanı' zor ekseninde bir araya getirmesi örneklendirilecek ve Smith'in serbest ticaret analizinin zoru dışlama biçimi tartışılacaktır. Bunu müteakip, ilk bölümde tanımlı yapılan Braudelci anlamıyla “gerçek kapitalizm”in, gerçek temsilcileri olarak değerlendirilen ve dönemi temsil etme kabiliyetine haiz, seçilmiş merkantilist yazarların güç/zor ilişkisine yönelik düşünceleri ortaya koyulacaktır. Çalışma sonuç bölümü ile bitirilecektir.

Braudelci Bir Ayrım: “Piyasa Ekonomisi” ve “Gerçek Kapitalizm”

Braudel *Kapitalizm ve Uygarlık* adlı üç ciltlik eserinde toplumsal gerçekliği üç katmana ayırarak inceler. Yaptığı üçlü ayrım, maddi hayat (*material life*),

piyasa ekonomisi (*market economy*) ve kapitalizm ya da *gerçek* kapitalizm (*real capitalism*) biçimindedir. Son ikisi buradaki tartışma açısından önemli olduğundan hangi manalarda kullandığının kısaca belirtilmesi gerekmez.³ Braudel için piyasa ekonomisi her şeyden önce şeffaftır (*transparent*), “bizi fazla belirsizlik ile karşılaştırmaz”. Piyasa ekonomisine niteliğine yönelik tespitini, sosyal bilimcilerin ona verdiği önemi eleştirerek sürdürür. “Tarihçiler onu sahnenin tam ortasına yerleştirir. Hepsi de büyük öneme sahip olduğunu düşünür... Piyasa ekonomisi sürekli bir diyalogun konusudur. Kent arşivlerinde, tüccar ailelerin arşivlerinde, yargı ve idare arşivlerinde, ticaret odalarının tartışma tutanaklarında, noter evraklarında sayfalar dolusu kayıtlıdır. Öyleyse onu fark etmemek ve onunla ilgilenmemek nasıl mümkün olur? O hep gözümüzün önündedir.” (Braudel, 1977: 40-1). Adam Smith ve ondokuzuncu yüzyıl iktisadi analizinin bu şeffaf gerçeklikle ilgilenmekle yetindiğini belirtir. Her daim göz önünde, şeffaf ve belirsizliğin düşük düzeyde olduğu bir piyasa söz konusudur. Dolayısıyla, “[s]onuçta” Braudel’e göre, “insanlar, doğru veya yanlış, değişimin (*exchange*) dengeleyici bir güç olarak kesin bir rol oynadığına; rekabet aracılığıyla, dengesiz durumların arz ve talebi düzeltereğine ve *laissez faire, laissez passer* ilkesine bağlı kaldıkça, piyasanın gizli ve iyiliksever tanrısı olan Adam Smith’in “görünmeyen el”inin, ondokuzuncu yüzyılın kendi kendini dengeye getiren piyasalarının ve ekonominin temeli olduğuna inandılar” (1977: 43-4). Bu, belirsizliklerin görece olarak ortadan kalktığı, arz ve talebin oynadığı rolü kişilerin adeta çıplak gözle görebildiği, iktisadi kararların formalistik mantığa indirgenebileceğine yönelik çıkarımların yapılabildiği bir şeffaf ‘dünya’ tasavvurudur. Bu tasavvur, bireysel tüketicinin kararlarına iktisadi süreçleri harekete geçirici temel bir işlev atfeder. Zaman zaman iktisadın popülist yazınında ileri sürülen, tüketici kraldır mottosuna ulaşan yolun yapı taşlarını döşeyen meselenin söz konusu kavrayış biçimidir. Braudel, piyasa ekonomisi olarak adlandırdığı bu katmanda, tüketicinin mütevazı bir gücünün olduğunu belirtir. Ancak bu gücün sınırlarını da abartmamak gerekir, “bir tüketici ve müşteri olarak bir dükkândan içeri girebilir, sıradan bir sokak pazarına gidebilir, mütevazı gücümü test edebilirim.” (Braudel, 1977) Ancak sıradan bir dükkân, sokak ya da akşam pazarında kendinde, tüketimden kaynaklanan gücünü hisseden ve çıkarını ençoklaştırdığını düşünen ‘kral’ımızın *gerçek* kapitalizm ile karşılaştığında söz konusu gücü ne haldedir? Bu soruya yanıt verebilmek için, Braudel’in Galbraith ve Lenin’den esinlendiği anlaşılan “kapitalizm” ya da “*gerçek* kapitalizm” kategorisinin özelliklerini sergilemek gerekmektedir.⁴

Küçük ve geleneksel binlerce işletmeden oluşan piyasa sistemi (*market system*) ile yüksek derecede organize birkaç yüz şirketten oluşan sanayi sisteminin (*industrial system*) iki farklı ekonomi dünyası olarak adlandıran Galbraith’in bu

ayırımının yanı sıra Braudel, Lenin'in emperyalizm (monopolcü kapitalizm) ve rekabete dayanan sıradan kapitalizm (*ordinary capitalism*) ayrımlarını birlikte düşünür ve her iki yazara da katıldığını belirtir (Braudel, 1983: 312-3). Ancak kendi ayrımı belirtildiği gibi, ikili değil üçlüdür. Braudel ikinci katı/ piyasa ekonomisini içeriği itibarıyla "piyasa sistemi" ve "sıradan kapitalizm" ile benzer biçimde kullanır. Aynı değerlendirme, "gerçek kapitalizm" ile "sanayi sistemi" ve "emperyalizm" için de yapılabilir. Braudel'de farklı olan bir diğer nokta ise gerek Galbraith'in gerekse Lenin'in sınıflandırmaları Sanayi Devrimi sonrası ve özellikle ondokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyıl için yapılmış iken, Braudel kendi analizinin Ortaçağ'a kadar *Avrupa*'da geçerli olduğunu iddia eder (Braudel, 1983: 229). Dolayısıyla Smith'in merkantil sistem olarak adlandırdığı ve kabaca onaltıncı yüzyılın sonlarından onsekizinci yüzyılın ilk yarısına kadar süren, merkantil dönem bakımından geçerli bir analiz olarak değerlendirilebilir. Braudel'in üç katlı yapısında katlar arası geçişin olanaklılığı ya da dinamiği üzerine ilişkin bir çözümleme yapılmayacak olsa da tarihin herhangi bir anında her katın incelenmesinin kendine has bir özellik taşıdığı ve farklı disiplinlerin konusu olabildiği belirtilmelidir. Şöyle ki, "piyasa ekonomisi"nin şeffaf ve belirgin yapısı, yukarı doğru -kapitalizm'e- geçildiğinde yerini saydam olmayan (*opaque*) ilişkilere bırakır. Artık piyasa ekonomisine ait 'yasa'ların geçerliliğinden bahsedilemez. Bunun nedenini Braudel şöyle açıklar: piyasa ekonomisinin "yanı başında ya da onun üzerinde piyasa-karşıtı bölge (*zone of the anti-market*) yer alır, burası büyük yırtıcıların dolaştığı ve orman kanunlarının işlediği yerdir. Burası –geçmişte olduğu gibi bugün de, sanayi devriminden önce ve sonra-kapitalizmin gerçek evidir." (Braudel, 1983: 230)

Bir sonraki bölümde gösterilmeye çalışılacağı gibi, Smith'in merkantil sistem eleştirisini Braudeli manada *gerçek* kapitalizm eleştirisine dönüştürmek mümkündür. Elbette gerçek kapitalizm biçiminde ifade edilmemiştir ancak Smith'in tanımladığı ve eleştirdiği merkantil sistemin pek çok özelliği *gerçek* kapitalizm ile uyum içerisindedir. Ancak Smith için merkantil sistem bir sapmadır. Şeylerin doğal akışına aykırı olarak değerlendirildiğinden piyasa ekonomisi ile eş zamanlı olarak var olmaz. Bu kısa açıklayıcı bölümden sonra, Smith'in merkantil sistem eleştirisine geçilebilir.

Adam Smith'in Merkantil Sistem Eleştirisi:

Smith'in merkantil sistem eleştirisinin önemli bir kısmını tüccar ve manüfaktürcüler ile siyaset (*politics*) arasında kurulan ilişki ve bu nedenle serbest piyasanın işlemesine engel olunması oluşturur. Buna göre, siyaseti etkisi altına alan tüccar ve manüfaktürcüler, imtiyazlı ve kısıtlamalı bir iktisadi sistem yaratmışlardır. Oysa daha sonra üzerinde durulacağı gibi, serbest piyasayı aynı

zamanda insanın özgürleşmesi ve liberal toplum düzenin gereği olarak düşünen Smith için, “imtiyazlı veya kısıtlanmalı bütün sistemler ortadan kaldırılmalıdır” (1976, II: 208). Bu gerçekleştirildiğinde, “açık ve basit doğal özgürlük sistemi” (*the obvious and simple system of natural liberty*), başka bir deyişle ticari sistem, şeylerin doğal akışı uyarınca kendi hükmünü icra edebilecektir. “Açık ve basit özgürlük sistemi”nde her birey, “[h]ukuku ihlal etmediği sürece, kendi bildiği yoldan, kendi çıkarının peşinde koşmada tamamen serbest bırakıl[malıdır]” (1976, II: 208). Bu koşullar sağlandığında, ticari sistem sadece iktisadi anlamda değil, siyasi alanı da kapsayacak biçimde bir özgürlükler sistemine dönüşeceği ileri sürülür. Ancak bu özgürlükler sistemi, tarihsel seyri de dikkate alarak değerlendirilmelidir.

Tarımsal aşamadan -feodalizm olarak da anlaşılabilir- farklı olarak, ticari sistem altında, kişiler arasındaki ilişkilerin piyasa vasıtasıyla gayri şahsi ilişkilere dönüşmesini ve bu ilişki biçiminin giderek egemen hale gelmesini, Smith, iktisadi olduğu kadar kişisel özgürlükler bakımından da ilerletici bir süreç olarak inceler. Piyasa ölçeğinin artması sadece işbölümü ve büyümenin nedeni olarak incelenmez; piyasa genişledikçe insanları birbirine bağlayan bağların da sıkılaştığını ve ticari toplumda herkesin herkese muhtaç olduğu bir aşamaya ulaşacağını belirtir (Smith, 1976, I: 26). Smith için bu süreç olumludur; bir anlamda insanın uygarlaşma ve özgürleşme sürecinin bir parçasıdır. Önceleri sadece belirli aile ya da feodal bağlar ile birbirine bağlı olan bireyler artık, ülkenin -dünyanın- diğer bölgelerindeki bireyler ile de piyasa aracılığı ile birbirlerine bağlanmakta ve birbirlerine ihtiyaç duymaktadırlar. İdeal halinde, piyasa ilişkilerinin ve bununla paralel biçimde, açık ve basit doğal özgürlük sisteminin hükmünü icra ettiğiindeki durumu tasvir eder. İskoç Aydınlanmasının bir özelliği olan bu düşünceye göre, insanlık tarihi/toplumlar gayri medeni durumdan medeni duruma doğru ilerlemektedir. Bu ilerleme sonucundan toplumlar ilerleme ile ilişkili olarak ahlaki değerler, kurumlar üretirler. Değerler konusuna aşağıda döneceğiz. Ondan önce kurumlar konusunda devlet/hükümete yönelik bir analizin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Çünkü devlet, merkantilizmde ya da Smith’in deyişiyle merkantil sistemdeki tartışmaların temel öğelerinden biridir.

Merkantilistler hükümetlerin kendi lehlerine müdahale yapmasına yönelik parlamentoya, kraliyete bitmez tükenmez dilekçeler, raporlar sunmuş, çoğu zaman mensubu oldukları şirketin çıkarlarını savunan broşürler kaleme alarak isteklerini kamuoyu nezdinde meşrulaştırma yoluna gitmişlerdir. Pek çok broşürün yazarı mensubu ya da yöneticisi olduğu şirketin faaliyetlerini daha uygun şartlarda yürütebilmek için doğru ya da yanlış yazdıklarıyla aslında sadece kraliyetin çıkarlarını gözettiği kisvesine başvurmaktan geri durmamıştır.

Merkantilist literatürü oluşturan broşürlerde iktisat politikası açısından burada ayrıntısına girmenin yeri olmayan gümrük vergileri, kotalar, teşvikler gibi dış ticaretten; ülke içinde manüfaktürün gelişmesine yönelik politikalara kadar bugün de rahatlıkla iktisat politikasının enstürümanları olarak adlandırılacak önerilerde bulunmuşlardır. Ancak bugünkü literatüre ve kendilerinden sonra gelen klasik siyasal iktisada yabancı bir enstürüman konusunda da devlete öneriler sunmuşlardır: Güç ya da fiili uygulaması olarak fiziki zor. Ticari sistemden önceki tarihsel aşamalarda, örneğin tarımsal aşamada iktisadi güç ile siyasi gücün iç içe geçmiş ilişkisinden farklı olarak ikisi arasında bir dikotomi yaratmak isteyen Smith için, piyasa ilişkilerinin kendi doğallıklarında, siyasetten arınmış olarak işleme gerekmektedir. Dolayısıyla piyasa, siyasetten açık bir biçimde ayrı düşünülmelidir ki bu düşünce Smith'ten sonra da klasik siyasal iktisadın ve daha sonraki ana akım iktisadın temel kabullerinden biri olagelmıştır. Bugün ancak siyaset teorisi içinde tartışılabilir bu konu iktisadi analizin konusu olarak gündeme gelmesi neredeyse olanaksız görülebilir. Güç meselesinin merkantilistler yazarlar tarafından tartışması ilgili bölümde yapılacaktır. Bundan önce, bir adım geri atarak devlet konusuna dönerek *Leviathan*'a kısaca değinmek gerekiyor.

Merkantilizmin klasik yüzyılı olarak adlandırılan onyedinci yüzyılın tam ortasında *Leviathan*'ı (1651) yayınlayan Thomas Hobbes, *Leviathan* ile bir 'sorun' yarattı. Smith'in çözüm bulmasını gerektiren bu 'sorun' aşağıda ana hatları ile ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Hobbes, Smith'e benzer biçimde belirli bir insan doğası kabulünden başlayarak -ki bunların "[b]irincisi rekabet; ikincisi güvensizlik; üçüncüsü ise şan ve şereftir (Hobbes, 2004: 94), güçlü bir devletin gerekliliğini ortaya koymuştur. Hobbes'un akıl yürütmesi önemlidir çünkü Hobsbawm'ın sözleriyle "gerçekte ussal öz çıkarın, devlet iktidarı üzerinde herhangi bir *a priori* sınırlama getirilmesi önlediğini göstermiştir" (1998: 256). Smith'in ticaretin barışçıl doğası ve görünmeyen el ile çözmeye çalıştığı toplumsal uyumu Hobbes ise *Leviathan* ile çözülebileceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla Smith için, ticari toplumun rekabetçi bireyin, doğal seyri içinde, çatışmayı değil uyumu; kendiliğinden, devlete gerek kalmaksızın sağlandığının teorik çözümlemesinin yapılması gerekiyordu. Bu 'sorun'un aynı zamanda, Hobbes'un da bir üyesi olduğu sözleşme kuramcılarına karşı toplumsal gelişim ya da aşamalar teorisini "tarihsel gerçekçi" bir "gereksinimler sistemi"ne oturtmaya çalışan Smith için, bireysel öz çıkar meselenin yanı sıra ticari toplum ve devlet arasında tanımlamak istediği ilişki için de elzem bir çıkış noktası oluşturduğu söylenebilir. (Göçmen, 2013: 94)

Smith'in *Leviathan* türü bir devlet örgütlenmesini kabul edemeyeceği açıktır. Ancak bunun kadar açık olan bir diğer konu ise rekabetçi burjuva

bireyinin nasıl olup da kendiliğinden bir toplumsal uyuma ve ençoklaştırıcı bir refaha ulaşılacağına teorik olarak gösterilmesi gerektiğidir. Merkantil sistemdeki tüccar ve manüfaktürcülerin siyaset ile öz çıkara dayalı kurdukları iş birliğinin, ticari toplumda gerçekleşmemesinin önündeki engel(ler) nedir sorusu yanıtlanmalıdır. *Leviathan*'ın Smith üzerindeki negatif yönden etkisini değerlendiren Clark, Smith'in onsekizinci yüzyıldaki Hobbes'a karşı tepkiyi takip ettiğini belirtmekte ve iki önemli eserinde de toplumsal düzenin leviathan olmaksızın nasıl sağlanabileceğinin açıklanması gayretinde olduğunu tespit etmektedir (Clark,1992: 78).⁵

Ticaret ve ticaretin gelişimi belirtilen sorunun çözümünde önemli bir rol oynar. Ticaretin gelişiminin sadece bir iktisadi mesele olmadığı, özgürlükler boyutunun da olduğu yukarıda belirtildi. Eklenmesi gereken bir başka nokta ise yine yukarıda belirtilen "aşamalar" ilerledikçe toplumların yeni değerler üreteceği önermesi ile ilgilidir. Ticari toplum denince Smith sadece alış veriş ilişkisine sıkışmış bir toplum tahayyül etmez, "etik değerlerden azade olamayan" bir toplumdur söz konusu olan. İnsanlar beşikten itibaren kendi durumlarını iyileştirmeye çabalasa ve her insan bir çeşit tüccar olsa da bunu sorunun değil, çözümün başlangıç noktası olarak değerlendirir (Berry, 2013: 130-1). Ticaret, toplumu bir arada tutan bağ ve dostluğun kaynağıdır. Uygar toplumda, insan, iş bölümü nedeniyle, büyük kalabalıkların yardımına ve iş birliğine ihtiyaç duyar. Ancak uygar toplumda artan iş bölümü ve toplumsal örgütlenme, kişilerin, kişisel dostluklar vasıtasıyla bu ihtiyaçlarını karşılamalarına olanak tanımaz. Rekabetçi piyasa ekonomisi, kişisel dostlukların ötesinde, gayri şahsi ilişkilere dayalı olarak varlığını sürdürür. Tüm toplumun birbirine ihtiyaç duyması, Smith'te ticaretin çatışmayı değil, toplumsal uyumu sağlayacağına yönelik düşüncenin ortaya çıkmasının nedeni olarak incelenir (Berry, 2013: 124-149).

Smith için ideal haliyle, piyasada gerçekleşen ticaret toplumsal bağı ve dostluğu sağlayacaktır. Ancak merkantil sistemin tüccar ve manüfaktürcüleri şeylerin doğal akışına sadık kalmamakta, doğal olarak ortaya çıkacak toplumsal iyiyi engellemektedirler. Neden oldukları durum kendi sözleri ile "ölümcül"dür. "Ticaret doğal olarak kişiler arasında olduğu gibi, uluslararasıda da dostluğun (*friendship*) ve birliğin bağı (*bond*) olmalıyken husumet ve düşmanlığın en bereketli kaynağı olagelmıştır. Günümüzde ve geçen yüzyıl boyunca kralların ve bakanların kaprisli tutkuları, Avrupa'nın huzuru için tüccar ve manüfaktürlerin münasebetsiz kıskançlıkları kadar ölümcül olmamıştır. ... Fakat kaba açgözlülük (*rapacity*), tüccar ve manüfaktürcülerin monopolcü ruhları (*monopolizing spirits*) insanlığın yöneticisi değildir ve olmamalıdır, bu düzeltilemeyebilir ancak başkalarının huzurunu bozmasının önüne kolayca geçilebilir." (Smith, 1976, I: 519). Bu ifadenin iki kısma ayrılarak incelenmesi ilerleyiş açısından faydalı

olacaktır. İlk kısımdan anlaşılacağı üzere ticaretin kendisi sadece işbölümü vasıtasıyla sermaye birikimi, büyüme gibi salt iktisadi sonuçlar bağlamında sınırlı kalınarak değerlendirilmez; ticaretin toplumlara ilerletici ve uygarlaştırıcı bir rolü de en azından bunun kadar önemlidir. Dostluğun ve birliğin kaynağı olduğu gibi, ticaretin ilerletici işlevi “iyi” hükümetlerin ortaya çıkmasını da sağlayacaktır: “[T]icaret ve manüfaktür tedrici olarak düzeni ve iyi hükümetleri (*order and good goverment*) ortaya çıkarır, bununla birlikte daha önce neredeyse sürekli olarak komşularıyla savaş durumunda olan ve üstekilere sefilce bağımlı bireylere özgürlük ve güvenlik kazandırır. Bu, çok az incelenmiş olsa da [ticaretin] bütün etkilerinin içinde en önemlisidir.” (Smith, 1976, I: 433). “iyi” hükümetin ne olduğuna yönelik derinlemesine bir tartışma yapılmayacaktır ancak şu kadarı açıktır. Buradaki ilgi bağlamında, “iyi” hükümetin merkantil sistemde ön plana çıkan olmadığı rahatlıkla söylenebilir. “iyi” hükümet piyasayı kendi işleyişine bıraktığında, ticaret hacmi, piyasa ölçeği ve işbölümünün artışı birbirlerinin hem nedeni hem sonucu olurken, Smith için ticari sistemdeki rekabetin monopole doğru evrilmesi söz konusu değildir. Serbest rekabet sürecinin sürekli olarak aynı veya benzer ölçekte rekabetçi birimleri üreteceği varsayar. Bu nedenle Smith için “monopolcü ruh”un salt bu iktisadi aktivite kapsamında ortaya çıkması olası değildir. Ölçek bağlamında Smith’in ‘eşitlikçi’ düşüncesi, rekabet sürecinin “monopolleşme ruhu”na galebe çalmaktadır. Rekabetçi ölçeğin, piyasanın kendini düzenleyen (*self-regulating*) mekanizması tarafından kendiliğinden sağlayacağı düşünülür (Smith, 1976, I: 65-66). Ticaret ölçeğinin artması ile gayri şahsi ilişkilerin toplumsal bağlamda ön plana çıkması, “iyi” hükümetlerin ortaya çıkması ve ölçek meselesi birbirlerini tamamlayan ve birikimsel süreçler olarak incelenir. Biri diğerini hem nedeni de hem de sonucu olabilir.

Smith’in Hobbescu sorunu çözmek için ileri sürdüğü mekanizmanın tamamı bunlar değildir. Rekabetçi öz çıkara dayanan birey kabullerine yanı sıra, bireyin doğal özelliklerine yönelik ontolojik bir müdahale yapmaktadır. Hobbes’un rekabetçi, çatışmacı ve diğer bireylere karşı olan birey tanımı yerini Coats’ın ifadesi ile diğerini de gözeten (*other directed*)⁶ (1992: 121) bireylere bırakır. Smith’in diğerlerini gözeten birey tanımını sadece *UZ*’ye başvurarak çıkarmak mümkün değildir. Diğerlerini gözeten bireyin sahip olduğu ‘yeni’ özellikler *ADT*’de bulunabilecek empati ve sempati ilkesidir. Bu ilkeler nedeniyle, birey kendinden başkalarını da düşünür. Alacağı kararlarda diğerlerinin kendine yönelik oluşturacağı fikre kıymet verir. Böylece bu duygular, kişisel çıkarın kişinin kendi dışında bir şeye başvurmadan, kendiliğinden, öz çıkarını başkalarına zarar vermeden gerçekleştirmesinin veyahut öz çıkarını diğerlerini de gözeterek kendiliğinden dizginlemesinin önünü açar. Smith *ADT*’nin açış cümlesindeki

soru cevap şeklindeki diyalogu ile bencil birey kabulünü, doğrudan tartışmaya açar: “Doğasında bazı ilkelerin olduğuna yönelik kanıtlar olan, bencil (*selfish*) bir insan nasıl olur da, diğerlerinin zenginlikleri (*fortune*) ile ilgilenir, önemser ve onların mutluluğunu kendi için gerekli gördüğünü -ki bencil insan bunları görmek dışında olan bitenden herhangi bir şey elde edemez- düşünülebilir.” Bu nedeni olarak, soruya verdiği yanıt, insanın davranışlarını biçimlendiren sempati ilkesinin var olmasıdır. Öyle ki hiçbir biçimde maddi ilişki içinde bulunmasak da, “[b]aşkalarının üzüntüsünden üzüntü duymamız, öyle barizdir ki herhangi bir kanıtı ihtiyaç yoktur.” Sempati ilkesi dışarıdan kişiye doğru gelen negatif durumu işaret etmez. Kişi yaptığı eylemlerde öz çıkarı ilavesi olarak sempati ilkesi de devrededir ve insan doğasının diğer orijinal tutkuları ile aynıdır (Smith 1984: 9) Cohen’in dikkat çektiği gibi (1989: 57), kendini sevme (*self-love*) tutkusu kaynaklı fiillerin dengeleyicisi olan ilkelerin kaynağı olarak incelenir. Bir anlamda bireylerin içsel, kendi kendini düzenleyen mekanizmasıdır. Ancak kişilerde bu duyguların gelişimi ve şiddeti kendiliğinden izole bir biçimde oluşmaz. Montesquie’nun kişi topluma doğar ve orada kalır ilkesini Smith’in söz konusu duyguların işlenmesine de uygulamak mümkündür. Thomson’un benzetmesi kullanılarak denilebilir ki, kişisel çıkar topluma hareket kazandırır ancak aynı toplumdaki kaynaklanan ahlaki ilkeler ise bu hareketin bireysel ve toplumsal bakımdan belirli sınırlar içerisinde kalmasını sağlar (Thomson, 1964). Ticaret gelişip, feodal kısıtlamalar ve hükümetlerin piyasanın işleyişini kısıtlayan düzenlemeleri ortadan kaldırdıkça, giderek özgürleşen bireyler, öz çıkar kadar sempati ilkesi tarafından da yönlendirilir. Birbirlerine duydukları ihtiyaç birbirlerinin dostu olmalarına ve toplumsal uyuma giden bir süreci başlatması beklenir.

Ticaretin uygarlaştırıcı işlevi, rekabetçi piyasalar ve bireyin ontolojik olarak yeniden tanımlanması toplumu *Leviathan* benzeri bir gereklilikten uzaklaştırabilir. Smith’in tasavvurundaki ticari toplumun ideal halinde, benzer bir yetki devrine gerek kalmaz. Ancak bu, toplumsal iyinin sağlanmasında hükümet (*civil government*) ve daha önemlisi yasa koyuculara (*legislator*) olan ihtiyacın ortadan kalktığı anlamı taşımaz. Aksine özellikle yasa yapıcılara görev tanımlar. Siyasetçi (*politician*) ile yasa yapıcılar arasında ayrıma giderek, piyasa, siyaset, yasa yapıcılar arasında yeni bir ilişki ağı tanımlar (Winch, 1983). Piyasanın kişisel çıkarı peşinde koşan bireyi ve bu bireyin hırslarının somutlaştığı tüccar ve manüfaktür, başka bir deyişle sermaye ile siyaset arasındaki topluma karşı komploya varan işbirliğini tespit eden Smith, siyaset ile yasa koyucuyu birbirinden ayırarak ticari toplum için, yasa koyucu ile somutlaşan yeni, bir anlamda akil bir zümre tasarlar. Böylece devlet erkini kullanan kişileri iki blokta değerlendirmeye başlar. İlki gündelik kararlarının ilkesel boyutu konusunda

pek de tutarlı olamayan ve sermayenin (tüccar ve manüfaktürcülerin) etkisine epeyce açık yönleri bulunan siyasetçidir. Gündelik hırslardan arındırılmış olarak yasa yapıcılar ise toplumsal iyiye yönelik davranışlar bakımından farklılık sergiler. Yasa yapıcı her zaman aynı olan genel ilkelerden hareket etmektedir ve ilk olarak toplumsal iyiyi düşünmektedirler (Winch, 1983: 502-503; Smith, 1976, II: 490, 494). Winch, Smith'in siyasal iktisadi, yasa yapıcı veya devlet adamı biliminin (*a branch of the science of a statesman or legislator*) bir kolu (Smith, 1976, I: 499) olarak tanımladığına dikkat çekerek, Smith'in *UZ*'de yasa koyucunun kullanımına yönelik geniş bir entelektüel repertuar oluşturma gayretinde olduğunu ileri sürer (Winch, 1983: 502). Bu anlamda *UZ*'nin amaçlarından biri de yasa koyucuya rehberlik etmektir. Yasa koyucu siyasal iktisadın doğruları uyarınca hareket etmelidir.⁷ Ticari toplumun ahlaki eleştirisi ve bu eleştiriler doğrultusunda yasa koyucuların yapmaları gerekenleri onlara sunar. Ancak *UZ*'de bundan daha radikal ve ahlaki boyutun ötesine geçen tespitler de bulmak mümkündür. En önemlilerinden biri *UZ*'nin analitik başarısının temelinde yer alan işbölümü ve bu sürecin sonunda işçi sınıfının içine düştüğü durum konusunda yaptığı tespitler ve önerdiği çözümlerdir. Bu konuya, ilerleyen sayfalarda dönülecektir.

Merkantil sistem söz konusu olduğunda ticaretin henüz “iyi” hükümetlerin oluşmasını sağlayacak olgunlukta olmadığına karar vermek güç değildir. Sistemin kurucuları olarak işaret ettiği tüccar ve manüfaktürcüler sadece iktisadi alanın belirleyici olarak nitelemez. Bunlar aynı zamanda siyaseti etkilemekte, dolayısıyla da iktisadi alan ile siyaset ya da başka deyişle piyasa ile devlet yönetimi iç içe geçmesine neden olmaktadır. Söz konusu sistemin oluşturucularını bir araya gelerek topluma karşı komplo kurduklarını belirtmekle kalmaz, siyasetin de isteklerine yönelik hayli cömert yanıtlar verdiğini belirtir. Siyaset ile iktisadi güç arasındaki dinamiği Smith şöyle ifade eder: “Parlamento üyeleri, bu monopolü güçlendiren her türlü öneriyi desteklemektedirler... Eğer karşı çıkarlarsa ve dahası eğer engel olmaya yetecek kadar yetkileri varsa, ne hangi yüksek düzeyde olduğu ne genel kabul görmüş dürüstlüğü ne de geçmişteki şahane kamu hizmetleri, onu, ne rezil taciz ve yermelerden, kişisel hakaretlerden ne de bazen, öfkeli, küstah ve hayal kırıklığına uğramış monopolistlerden kaynaklanan gerçek tehlikelerden koruyabilir (Smith, 1976, I: 494). Smith belirttiği gerçek tehlikeler konusunda okuyucusunu bilgilendirmez. Bunların neler olabileceği üzerine, çeşitli spekülasyonlar yapılabilir ve bunlar güç ile iktisadi alan arasındaki ilişkinin bir başka örneği olarak sunulabilir. Ancak söz konusu merkantil dönem olduğunda böyle bir spekülatif akıl yürütmeye ya da hayal gücüne ihtiyaç yoktur. Özellikle yabancı ülkelere yönelik merkantil faaliyetler ve düşünce bu ihtiyacı ortadan kaldırır. Burada, Smith'in sermaye

ile sivil hükümetin çıkar birliği içinde olduğunun tespit etmiş olduğuna işaret etmek yeterlidir ancak tamamlanması açısından şu sözleri de eklenmelidir: “Bütün bir merkantil sistemin kimlerin marifeti (*contriver*) olduğuna dair karar vermek hiç de zor değildir; tüketiciler değil, onların çıkarlarının tamamıyla göz ardı edildiğini varsayabiliriz; fakat üreticiler, onların çıkarlarına hayli dikkat edilmiştir; bu son sınıf içinden tüccar ve manüfaktürcülerimiz sistemin temel mimarları olmuşlardır. Merkantil düzenlemelerde manüfaktür çıkarlarına özellikle önem verilirken, tüketicilere verilmemiş ve onların çıkarları diğer bir takım üretici çıkarları için feda edilmiştir.” (Smith, 1976, II: 180-1). Dolayısıyla “sistemin temel mimarları”, kurucu gücü işaret etmekle kalmayıp, siyaset kurucu gücün ‘gündelik’ taleplerine karşı gösterdiği acizlik Smith için vakıadır. Endüstrinin kendi tabiriyle zenginler ve güçlüler yararına işlemeden, siyasetin gümrük tarifelerine yönelik talepleri geri çevirememesine ya da işçi sınıfını baskılamaya yönelik politika önerilerini hızla hayata geçirmesine değin uzanan uygulamalar sistemin olağanlarıdır (Smith, 1976, II: 161). Öyle ki UZ’nin yazıldığı dönemde merkantil sistemin bu olağanlıkları giderek liberalize edilmiş olmasına rağmen, anlaşıldığı kadarıyla Smith siyaset ile kurulan bu çıkar birliğinin dağıtılması konusunda hayli karamsardır (ya da realisttir). “Büyük Britanya’da ticaret serbestisinin tümüyle yeniden gerçekleştirilebileceğini (*restore*) ummak, Okyanusya (*Oceana*) veya Ütopya’nın (*Utopia*)⁸ gerçekleştirilebileceğini ummak kadar gerçekten absürttür. Halkın önyargıları nedeniyle değil, bundan daha fazla, üstesinden gelinemeyecek olan, pek çok kişinin kişisel çıkarlarıdır ki ticaret serbestisine karşı konulmaz biçimde karşıdır.” (Smith, 1976, I: 493).

SiyasetveiyihükümetlerinSmith’in ticarisisteminin işleyebilmesi için gerekliliğine değinilecek ancak daha önce, yukarıda belirtilen materyalist tutumu hakkında kısa bir açıklama yaparak ilerlemek faydalı olacaktır.⁹ Çünkü ticari sistem söz konusu olduğunda, önceki aşamalardaki tutumunda revizyona gider. Toplumun ilkel ve kaba haliyle, toprağın özel mülkiyete konu olduğu aşama arasında değer teorisinde yaptığı düzeltmeye benzer biçimde, ticari toplum ve önceki aşamalar arasındaki materyalist tutumunda da değişiklik görülür. Mülkiyet biçimi ve devlet/güç ya da kendi deyimiyle sivil yönetim arasında kurduğu ilişki açıktır. Toplumsal eşitsizliğin ortaya çıkması ile birlikte yaşandığını düşündüğü süreci şöyle betimler: “Nerede büyük mülkiyet (*property*) var ise orada büyük eşitsizlik vardır. Çünkü bir zengin (*rich*) adam, en az beş yüz yoksulu, yoksul kesimin varlığını, pek çoklarının sefaletini gerektirir... Uzun yılların emeği, belki de pek çok neslin birikimi olan, bu değerli mülkiyetin sahipleri, sivil yönetimin (*civil magistrate*) koruması olmaksızın tek bir gece güven içinde uyuyamazlar... değerli ve yaygın mülkiyetin elde edilmesi, bu nedenle sivil hükümetin (*civil goverment*) kurulmasını gerektirir. Mülkiyet olmadığına veya en fazla iki, üç

günlük emeği geçmediğinde, sivil hükümete de gerek yoktur.” (Smith, 1976, II: 232). Buna göre, mülkiyet eşitsizliklerinin başlaması, çobanlığın başlaması ile ortaya çıkmaya başlar, bu tarihsel andan itibaren Smith için sivil yönetimin mülkiyet sahipleri tarafından belirleneceğinin ve amacının mülkiyeti korumak olacağına dair bir kuşkusu yoktur. “Sivil hükümetin varlığı mülkiyeti korumak içindir, gerçekte zenginleri yoksullarda korumak için oluşturulur veya [başka bir deyişle] mülkiyeti olanları olmayanlardan korumak için.” (Smith, II: 236). Hukuk pratiği açısından buradaki koruma ilişkisi, söz konusu amaca yönelik bir takım düzenlemelerden/yasalardan fiili zora doğru bir seyir içindedir. Mülkiyeti koruma amacıyla oluşmuş kurumlar, bu amacını yasa, potansiyel yaptırım ve fiili zora başvurarak yerine getirme meşruiyetine de sahip olacaklardır. Burası merkantil sistem eleştirisi açısından önemli bir noktayı oluşturur. Bir sonraki bölümde ayrıntılandırılacak olan, merkantil sistemdeki sermaye zor ilişkisinin birlikteliği, Smith’in piyasa siyaset dikotomosini dışlar. Tersinden de söylemek gerekirse, Smith’in “şeylerin doğal akışı” ilkesi çerçevesinde analiz etmek istediği, piyasanın üzerine bina edildiği mülkiyet rejimi/özel mülkiyet sahipleri, ticari toplumda, gücün/fiili zorun egemeni olarak inisiyatif almaz. Böylece güç ve zora ilişkin analizler sadece siyasetin konusuna indirgenmek istenir, bir anlamda mistifiye edilmeye çalışılır. Smith’in yaratmak istediği dikotomi ile söz konusu mistifikasyon sürecine katkı sağladığı tespiti yanlış olmayacaktır.¹⁰

Belirtildiği gibi, ticari topluma gelindiğinde tarihin materyalist yorumunda bir değişim gözlenir. “Bay Hobbes’un söylediği gibi, zenginlik (*wealth*) güçtür (*power*). Fakat kişi büyük bir serveti ister kendisi ister miras olarak elde etsin, herhangi bir askeri veya sivil, politik güç elde etmesi ya da varisi olması zorunlu değildir. Sahibi olduğu servet, her ikisini de elde etmenin araçlarını sağlayabilir fakat sadece bu servete sahip olmak herhangi birini elde etmesini zorunlu olarak sağlamaz. Bunun, sahip olana doğrudan ve fasilasız sağlayacağı güç, satın alım gücüdür (*power of purchasing*), o sırada piyasada bulunan, her türlü emeğin belirli bir miktarını veya her türlü emek ürününün belirli bir miktarını komuta edecektir.” (Smith, 1976, I: 35). Bu paragraf sözü edilen revizyonun kaynağıdır, güç ve zenginlik arasındaki ilişkinin satın alım gücüne dönüşebileceği yegâne olmasa da en uygun aşama ticari aşamadır.

Önceki aşamalara göre zenginlik -sermaye olarak da okunabilir- sivil yönetim ilişkisini zayıflatarak iki şeye alan açmaktadır. İlk olarak, servet ile güç arasındaki ilişkinin siyasi içeriği boşaltılarak, satın alım gücü gibi toplumsal ilişkilerin çözümlenmesi bakımından sınıfsal gönderimi hayli zayıf bir ilişkiye indirgenmektedir. Siyasi içeriğin boşaltılması bir yandan, merkantil sistemin aksine, siyasal alanda iyi hükümetlerin oluşumuna imkân verecek bir boşluk yaratmaktadır. Zengin, tüccar veya manüfaktürcü olarak adlandırılınsın, bunlar

tarafından tamamıyla etkilenemeyecek bir alan olarak ortaya çıkan bu boş siyaset alanı, yasa yapıcı ya da devlet adamı bilimi rehberliğinde toplumsal açıdan iyinin tanımlanabileceği bir imkân yaratır. Bu imkân dahilinde yasa koyucuların toplumsal iyi doğrultusunda kararlar alabileceği varsayılır. Her ne kadar serbest piyasanın şeylerin doğal akışına uygun olarak işleminin önüne geçilmemesini savunsa da, tüm sonuçlarını onaylamayan Smith için bu 'özerk'lik aslında bir zorunluluk olarak değerlendirilebilir. İktisadi alan şeylerin doğal akışına uygun olarak işler, gerekirse sonuçların insancillaştırılması ise hükümetlerin işidir. Bu bir tür müdahale olarak değerlendirilse de aslında nedenleri değil, sonuçları hedeflediğinden müdahalesiz müdahale olarak adlandırılabilir.

Bu süreci *UZ* için hayati bir önem taşıyan ve yukarıda analitik başarısının temellerinden biri olarak değerlendiren iş bölümü üzerinden örneklendirmek mümkündür. *UZ*'nin temel analitik çekirdeğinde yer alan bu kavramın, iktisadi süreçte ülke ve dünya ekonomilerine yaptığı olumlu katkılar konusunda Smith'in tartışmasını burada tekrarlamak gereksiz sayılabilir. Doğrudan denilebilir ki iş bölümü konusu *UZ*'nin üzerine inşa edildiği temellerden biridir. Ancak meselenin iktisadi yönünün yanı sıra bir de toplumsal iyi ya da insani esaslar açısından da tartışılması gerektiğini Smith aynı güçte vurgulamaktadır. İş bölümü süreci sonunda işçi sınıfının içine düşeceği dezavantajlı duruma kayıtsız kalmadığı gibi, toplumsal iyiye ulaşılması bakımından bu dezavantajlı durumun ortadan kaldırılması görevini yasa koyuculara yükler. Sürekli olarak bir veya iki eylem gerçekleştirmeye indirgenen iş süreci sonucunda işçi sınıfının aptal (*stupid*), cahil (*ignorant*) olacağını/kalacağını ve var olan zihni yeteneklerinin yok olacağı (*the torpor of mind*) tespitini yaparak; bunu ne kişisel ne de toplumsal olarak onaylar (Smith, 1976, II: 302). Hükümetin işçilere yönelik eğitici ve söz konusu gerilemeyi önleyici faaliyetleri yerine getirmesini zorunluluk olarak inceler (Smith, 1976, II: 302-3). Bu nedenle iş bölümü ne kadar temel bir öge ise devletin yurttaşlarına karşı sorumlulukları da o kadar temel bir öge olarak incelenir. İki birbirinin mantıksal tamamlayıcıları olarak ortaya çıkar. Sermaye birikimini sağlayan faktörlerden biri aynı zamanda yasa koyuculara "iyi" düzenlemeler yapma zorunluluğunu yükler.

Bu, Smith'in geleneksel yorumu olarak nitelendirilebilecek "geçe bekçisi" devlet yorumuyla örtüşmez. Bu iddiayı ortaya atanların, kendilerine dayanak olarak sundukları çokça yapılan atfı tekrarlamak gerekirse; "Doğal özgürlük sistemine göre, hükümdarın, sadece üç görevi vardır, büyük öneme haiz ancak yalın ve toplumun anlayışı bakımından makul üç görev: birincisi, toplumu şiddetten ve diğer bağımsız toplumların işgalinden korumak; ikincisi, mümkün mertebe toplumun her bir üyesini diğer üyelerinin haksızlığından ve zalimliğinden korumak veya düzgün işleyen bir adalet sistemi oluşturmak; ve üçüncüsü,

hiçbir zaman herhangi birinin menfaat sağlayamayacağı belirli kamusal işleri ve kamusal kurumları oluşturmak ve sürdürmek...” (Smith, 1976, II: 208-9). İşçilere yönelik düzenlemeler sonuncusu altında incelenebileceğine yönelik bir iddia ortaya konabilir. Ancak Smith’in meseleyi sadece eğitim meselesi olarak değerlendirmeyi, ilerleyen uygar toplumda tüm yurttaşların söz konusu ilerlemeden makul ölçüde fayda sağlaması sorunu olarak değerlendirir. Örneğin, iş bölümü sonucunda, toplumun çoğunluğunu oluşturan çalışan nüfusun kendileri ya da ülke hakkında karar verebilecek entelektüel vasıflardan yoksun kaldığını belirterek, bunun ancak belirli bir maliyete katlanarak hükümet tarafından engellenebileceğini belirtir. Bu, ilerlemesine önemli katkıları olan işbölümünün sonuçları nedeniyle katlanılması gereken bir maliyettir. Rastlantısal bir durum da değildir. Birilerinin filozof birilerinin ayakkabıcı olmasının en büyük nedenlerinden biri, söz konusu işbölümüdür. “Hükümet engellemeye yönelik önlemler almadıkça, her ileri (*improved*) ve uygar (*civilized*) toplumda nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan insanlar yani işçi sınıfı (*labouring poor*) zorunlu olarak düşkünleşir (Smith, 1976, II:302-303).

ADT’ye başvurarak meselenin eğitim meselesinin dar kalıbına sığmayacağına yönelik çıkarımları desteklemek mümkündür. Şöyle yazıyor: “Her uygar toplum ... yasalarının insanlar üzerinde yardımseverlik (*beneficence*) görevi uygulamak zorunluluğu vardır. Sivil yönetim sadece adaletsizliğe engel olarak kamusal barışı sağlama gücüyle değil aynı zamanda iyi disiplinin oluşturulması [toplumsal iyiye yönelik] ve her türlü kötülüğü ve uygunsuzluğu önleyerek ülkenin refahını destekleme gücüyle de donatılmıştır; kurallar koyabilir böylece yalnızca yurttaşlar arasındaki karşılıklı zararları engellemez, belli bir dereceye kadar karşılıklı arabuluculuğu yönetir” (Smith, 1984: 81). Dolayısıyla devlete yönelik sadece negatif yönlü değil, pozitif ve proaktif olarak nitelendirilebilecek bir görev tanımının olduğu tespiti yapılabilir. Alvey bunu yasa yapıcıların yukarıda aktarılan ve çoğunlukla gece bekçisi devlet kategori adı altında incelenen üç grevin tamamlayıcı ve gece bekçisi biçimindeki bir yorumun yapılmasının önemli engellerden biri olarak belirtir. Bu Alvey’e göre, devletin dördüncü görevidir ve *ADT*’deki bu düşünce ilk üç görevin kapsamı bakımından yeniden yorumlanması ihtiyacı doğurmaktadır (Alvey, 1998: 441).

Serbest ticaretin en büyük savunucularından birisi, kişisel çıkar ile toplumsal iyi arasındaki çelişkiye dikkat çekerek, dizginlenmemiş kişisel çıkarın her durumda kabul edilebilir sonuçlar doğuracağı iddiasının desteklemeyi. Rekabet sürecinin işlemediği durumlarda, yukarıdaki türden sonuçların engellenmesini sağlayacak bir adalet çağrısı yapmaktadır. Siyasal iktisadi yasa yapıcının bilimi olarak tanımlayan biri için bu şaşkıncı sayılmasa gerektir. Cohen yasa yapıcının bilimini Smith’in tüm çalışmalarını birbirine bağladığını belirtir.

Buna göre, “ilkeler ve kurallar, yasa koyucuya ticari toplumda belirli bir adalet idealinin güçlendirilmesini sağlar... “ticari toplum ilkeler kümesinden veya mekanizmasından oluşur, en önemlileri ahlaki duygular ve rekabetçi piyasalardır. Yasa koyucu tarafından düzgün takip edildiğinde kişisel çıkarı toplumsal iyiye dönüştüren bu mekanizmalar adalet ve bolluğu aynı anda sağlayabilir.” (Cohen, 1989: 51). Dolayısıyla ticari toplumda toplumsal refahın çoğaltılması sadece iktisadi bir mesele olarak incelenmediği söylenebilir. Bir anlamda yasa koyucunun *sonuçlarına* nezaret ettiği bir ticari sistem sürüp gitmektedir. Politikacıdan farklı olarak gündelik hesapları bir kenara bırakıp, genel ilkelere bağlı olarak hareket eden kişiler olarak yasa yapıcılar bu süreçte önemli bir işlev görür. Winch’in belirttiği gibi, Smith’in “ideal yasa yapıcı”sı sıradan politikacıdan daha akil ve kamu yararını daha fazla düşünür. Ancak “ideal yasa yapıcı” her şeyi bilen ya da yardımsever despot olarak incelenmez (Winch, 1983: 503). Bu anlamda Smith doğal hukuk ya da doğal düzen fikrinden uzaklaşmaz, Kartezyen ya da rasyonalist bir keskinlik peşinde değildir. Merkantil sistem örneğinde olduğu gibi, kişilerin kendi kişisel çıkarları için kamusal iyiye aykırı hareket etmelerine, yasa yapıcıların engel olabileceklerine işaret eder. Örneklendirmek gerekirse, politikacı da yasa yapıcı da parlamentodan geçen bir yasanın sonuçlarını konusunda bilgi sahibidir. Birincisi şu ya da bu nedenle kamusal zarara göz yumarken, ikincisi buna engel olmak ister. Winch, Smith’teki yasa yapıcıyı şöyle tanımlar: “yasa yapıcı bolluğun uzun dönemli ilerleyişini düşündüğü gibi, adalet, kamusal türdeki ‘acil ihtiyaçlar’, kamusal düzeni bozacak olasılıklar, hükümetin otoritesi ve istikrarını da düşünmelidir” (Winch, 1983: 510).

Dolayısıyla Smith’in için politikacılar sermayenin parlamentodaki temsilcileri haline gelseler de onları dengeleyecek bir mekanizma oluşmuştur. Buna olanak sağlayan Hobbes eleştirisinde bulunan iktisadi güç ile siyasi gücün her zaman zorunlu olarak irtibatlı olmayacağı yönündeki savıdır. Yasa yapıcıların toplumsal iyi yönünde akil düzenlemelerine alan açan bu hamle, iktisadi alanı olabildiğince kendi kendine işlemesine bırakır. Smith ticari toplumun diğerlerine göre, gücün dengelenebileceği mekanizmaların üretebileceği savındadır. Dört başlık altında incelediği güç ilişkilerinin her biri için sistem içinden dengeleyici karşıt güçlerin zuhur edeceğini öne sürer. Bu dört güç sırasıyla servet, monopol, işveren ve siyasetten kaynaklanan güçtür (Elliott, 2000: 429). Elbette Smith için bunlar parçalanabilen ve birbirinden mutlak olarak yalıtılabilen ögeler değildir. Servet in gücü doğrudan işveren olmaktan kaynaklanacağı gibi, bunların siyaset ile iş birliği de servetten kaynaklanan gücü doğrudan monopol gücüne dönüşebilir. Ancak her biri için karşıt dengeleyici bir güç ile alt edilebileceğine dair güçlü bir vurgu söz konusudur.

Smith her ne kadar diğer aşamalara göre analizini yumuşatmaya çalışmış, servetten kaynaklanan gücü satın alıp gücüne dönüştürmeyi tercih etmiş olsa da gücün ve siyasetin “görünen eli”nin (Elliott, 2000: 453) ticari toplumda zuhur edebileceğini ve piyasanın her zaman “görünmeyen el”in ilişkileri tarafından yönetilemeyebileceğini reel bir sorun olarak araştırma gündeminde tutmuştur. Bu bağlamda kendinden sonra gelen ana akım iktisatçılarının güç ve siyaseti, iktisat/siyasal iktisat dışında analiz etmeyi amaçlayan yaklaşımlarından farklılaşır. Bununla birlikte, servet, monopol, işveren ve siyasetten kaynaklanan güçleri dengeleyebilecek, ticari toplumdan kaynaklanan güçler konusunda fazlaca iyimser olduğu söylenebilir. Bu iyimserliğin onu Braudel’in “piyasa ekonomisi”ne hapsedmektedir. Başka bir deyişle sermaye birikimi söz konusu olduğunda iş bölümü, piyasa ölçeğinin genişlemesi, dış ticaret gibi konularda yaptığı doğru tespitleri, sermaye birikiminin doğası konusunda yapamamıştır. İlginç biçimde, analize konu ettiği neredeyse tüm ögelerin doğasına yönelik, tartışmalı da olsa, tespitler ve çıkarımlar yapan Smith, sermayenin doğasının tam rekabete karşı olabileceği konusunda bir çıkarımda bulunmamıştır. Heilbroner (1999), Smith’in fabrika sistemini görmediğini ve onsekizinci yüzyıl İngiltere’indeki sistemin değişmeden devam edeceğini varsaydığını belirtir. Merkantil sistem eleştirisi, sermayenin doğasından kaynaklanan bir iş organizasyonunun eleştirisi olmaktan ziyade, siyaset ile sermayenin eski alışkanlıklarından kaynaklandığı belirtilen monopolcü ruha dayanır. Oysa sermayenin doğasının ya da cari birikim pratiğinin de önünde sonunda monopolleşmeye yol açabileceğinin izi sürülmez. Smith’in açık ve basit doğal özgürlük sistemi ya da serbest rekabeti bozma potansiyeline sahip her faktörü dengeleyecek bir başka faktörü öne sürerek, bu sürecin engellenebileceğini düşünür. Yukarıda değinildiği gibi, sonuçta ölçekleri birbirine yakın ya da eşit bir rekabet ortamının doğması gerekir. Bu anlamda, Heilbroner’in belirttiği gibi, Smith’in bu dünyası serbest piyasa ilişkileri ve ticari toplum, ideal halinde, “harikadır.” Ancak bu harika dünyanın içinde sermayenin temerküzü sürecinin temel dinamiklerini bulmak ise kolay değildir. Sermayenin temerküz eğilimi dışlandığında ve sermayenin neden olduğu toplumsal sonuçlar sadece ahlaki eleştiri ile aşılmaya çalışıldığında, uygunsuz bir gerçeklik analizi ortaya çıkar. Heilbroner Smith’teki analizin ‘dinamiği’ni şöyle betimler: incelemeye konu olan değişkenler, “[s]adece miktar olarak büyür: daha fazla insan daha fazla mal, daha fazla zenginlik [üretilir]; niteliği değişmeden kalır. Bu statik bir toplumun dinamiğidir; büyür ancak asla olgunlaşmaz.” (Heilbroner, 1999: 72). Sermayenin temerküzü ya da sermaye ile siyaset arasındaki ilişkinin aldığı biçimler, kelimenin olumlu anlamı kastedilmeden, Heilbroner’un bahsettiği olgunlaşma ya da Braudeli manada “piyasa ekonomisi” analizinin terki ve “üst kat” a yola almayı gerektirir.

Klasik siyasal iktisatçıların merkantilistlere karşı “kefareti ödenemez savaşım” yürüttüklerini belirten Marx, bunun nedeni olarak, klasik siyasal iktisatçıların tarafından ekonomik hayatın doğasına bırakılan emek konusundaki düşüncelerin “kaba bir saflıkla” açığa vurularını gösterir (Marx, 1993: 181). Merkantilistlerin “kaba bir saflıkla” ifade ettikleri düşünceleri sadece işgücüne yönelik değildir; gücün/zorun kullanımı ile sermaye birikiminin sürekliliği ve bu süreçte devlet aygıtının rolü konusunda da söz konusu açık sözlülüğü sürdürmektedirler. Dolayısıyla açık sözlülük ya da “kaba saflık” genelleştirilebilir. Kapitalist üretim biçiminin erken döneminde, herhangi bir mistifikasyona başvurmaksızın sermaye ile zorun ilişkisi merkantil yazarlar tarafından açıkça ortaya konmasını söz konusu kaba saflığa borçluyuz. Takip eden alt bölümde, Smith’in ısrarla “piyasa ekonomisi”ne indirgemek isteyip, çözümlenemeyen iktisadi alanın merkantilistler tarafından değerlendirilme biçimi gösterilmeye çalışılacaktır.

“Kapitalizm”in Gerçek Sözcüleri

Merkantilist yazarların broşürlerine yönelik buradaki kısa değerlendirmede özellikle güç/zor kavramına ilişkin düşüncelerine odaklanılacaktır¹¹. Güç kavramının seçiminin nedeni bu kavramın, Braudel’in anti-piyasasının ve orman kanunlarının geçerli olduğu alanın bir bileşeni olarak öne çıkmasıdır. Merkantilist düşünce ile *gerçek* kapitalizm tanımı arasındaki uyum ortaya serilmek istenmektedir. Modern devletin, ayırıcı özelliklerinden biri olan, şiddet kullanma tekeli kendi sorumluluğuna almasıdır. Modern devletin, İngiltere bakımında, ortaya çıkış dönemi de olan onyedinci yüzyılın başları devletin gücü merkezileştirdiği ve fiziki zor kullanma tekeli giderek artan ölçüde elde ettiği bir döneme işaret eder. Zor kullanma tekelinin devletin temel belirleyicilerinden olduğu yönündeki liberal görüşe göre, söz konusu merkezileşme sürecinde herhangi bir sorun da yoktur. Ancak aynı dönemde, bununla çelişkili gibi görünen bir süreç daha işlemektedir. Devlet dışı zor kullanma pratikleri de genellikle devlet ile iş birliği içerisinde, sermaye tarafından kullanıma sokulmaktadır. İlk bakışta, birbirini dışlaması gereken, iki ayrı süreç gibi görünür. Ancak kapitalist devlet, sermaye ve zorun bütünlüğü bakımından daha sonra örneğine pratik alanda az rastlanılacak, teorik iktisadi tartışmalarda ise neredeyse hiç var olmayacak bir ilişkiyi gözler önüne sermektedir.

Bu dönemde, devlet dışı zorun en önemli kullanıcıları olarak merkantilist şirketler ön plana çıkmaktadır. Devletin zor kullanma tekelinden istisnai kılınmak ve ticaret yaptıkları bölgelerde zorun ‘gerektiğinde’ kullanmak istemekte ve genellikle bu istekleri geri çevrilmemektedir. Devletin zor kullanma tekelini, en azından belirli *bölgeler* için, kendilerine devredilmektedir.¹² Taleplerinin gerçekleşmesi sonunda, belirli coğrafyalar ve ‘ulus’lar için merkantil şirketler

şiddet tekeline bizzat kullanmışlardır. Onsekizinci yüzyıl liberallerinden Edmund Burke'nin bu pratiğin anlamı konusunda şu tespiti yapıyor: "Doğu Hindistan Şirketi sadece Britanya ticaretini büyütme için kurulmuş gibi görünmüyor, gerçekte o Doğu'ya gönderilen, krallığın tüm gücünü ve hükümdarlığını bünyesinde taşımaktadır." (Akt. Thomson, 1994: 32). Burke'yi şahit göstererek sermayenin zor kullanma 'hakkı' konusundaki tercihinin işaret etmek yeterli olabilir. Doğu Hindistan Şirketi özelinde geçerli olan bu pratik, özellikle güçlü merkezi devletlerin olmadığı ya da zayıf olduğu neredeyse tüm coğrafyalarda faaliyet gösteren şirketler için de geçerlidir. "Krallığın tüm gücü" şu anlama gelmektedir: Gücün fiili zora dönüşmesi, gerektiğinde savaş kararı alma ve bunu sona erdirmeye, askere alma, gerekli gördüğünde askeri binalar yapma gibi yetkilere sahip olmaktır. Ancak eklenmesi gereken bir başka konu ise bu şirketlerin söz konusu bölgeler ile ticaret yapan diğer Avrupalı devletler ile de zaman zaman çatışmaya -askeri anlamda- girmeleridir.

Kraliyet 'adına' kullanılan bu gücün, sermaye birikimi açısından pratik sonuçları bir yana, siyaset ile piyasa arasında bir dikotomi kurmak isteyen liberal düşünce için aşılması gereken teorik sonuçları vardır. Thomson söz konusu sonuçları kapsayıcı biçimde belirtir: "Belki de en ilginç devlet dışı (*nonstate violence*) şiddet örneği merkantil şirketlerinkidir. Bu ilginç kurumla, iktisadi olan ile siyasi olan, devlet ile devlet olmayan, mülkiyet hakları ile hükümdarlık, kamusal ile özel olan arasındaki tüm analitik farklılıklar ortadan kalkar." (Thomson, 1994: 32). Bu tespiti ile aslında, söz konusu pratiğin liberal düşünce açısından derinlikli bir analizine olan ihtiyacı da belirtmiş olur. Çünkü anılan analitik farklılıkların tümü, klasik siyasal iktisadın -ve liberal düşüncenin- temellerini oluşturduğunu belirtmek yeni bir şey değildir. Bu güçlüğün aşılmasının ilk aşaması iktisadi olan ile siyasi olanın özenle birbirinden ayrılmasıdır ki Smith'in yukarıda değinilen söz konusu girişimi kendi düşünce geleneği bakımından son derece elzemdir. Ancak bunun yapılabilmesi için de merkantil dönemi ve şirketleri doğal durumdan bir sapma olarak kabul etmek, onlara karşı bir "savaşım" vermek gerekiyordu.

Kabaca onaltıncı yüzyılın sonundan onsekizinci yüzyılın ortalarına kadar süren merkantil sistem altındaki zor kullanımı, Tilly'nin Avrupa ulus devletlerinin oluşumunda, sermaye ve zorun izlediği yollar bakımından yaptığı üçlü ayırımın "sermayeleşmiş zor" kategorisi ile örtüşmekle kalmaz, bu kategoriyi adeta ete kemiğe büründürür.¹³ Örneğin klasik merkantilizm çağı onyedinci yüzyılda ve özellikle Doğu Hindistan Kumpanyası (*East India Company*), söz konusu olduğunda, sermayeleşmiş zor kategorisini temsil etmesinin yanı sıra sermayeleşmiş zorun yoğunlaşabileceği mutlak noktayı işaret ettikleri söylenebilir.¹⁴ Bu dönem şirketlerinin ilgili oldukları coğrafyalarda sermaye ve zorun birbirinden ayırabilecek bir analitik kurguyu tasvir etmek neredeyse

olanaksızdır. Bu anlamıyla, Tilly'nin belirttiği devlet/zor "tahakküm alanını tanımla[makla]" (Tilly, 2001: 47) kalmaz, sermaye zorun kullanım hakkını elde ederek, bizatihi sanki devletleşir. Dolayısıyla, iktisadi alan (sermaye) ile siyasi alan (devlet) arasındaki ilişkinin doğrudan, apaçık görünür olmasına neden olurlar. Bu nedenle, merkantil sistemde en azından belirli coğrafyalar için feodalizm-Smith'teki anlamıyla tarımsal sistem- ve önceki aşamalarda çıplak gözle *görünen* fiili zor ve tahakküm ilişkisinin faklı biçimiyle görünürlüğünün devam etmesine neden olmuştur denilebilir. Oysa Tilly'nin belirttiği gibi, modern dönemde sermaye, zor ile arasındaki ilişkiyi mistikifiye ederek karartma uğraşı içerisindedir. Özellikle İskoç Aydınlanmacılarındaki tarihin iyiye doğru ilerlediği yönündeki iyimserlikte, "şiddet, piyasanın değil, siyasetin sorunu olarak problemitize edilir." (Keane, 1993). Bu anlamda uygarlık süreci, aynı zamanda, zorun kullanımının sürekli olarak en aza indirilmesidir de. Bununla uygun biçimde, sermaye de sürekli olarak, serbest piyasa ve öz çıkarı yücelterek, zoru sahne arkasına itmeye çalışmakta, zor ile iktisadi alan arasında herhangi bir ilişkinin varlığını reddetmek istemektedir. Bu reddetme ve mistikasyon sürecinde Smith'in merkantil sistem eleştirisinin müstesna bir yeri vardır. Smith'in iktisat ile siyaset ya da sivil toplum ile devlet arasında dikotomi yaratmaya yönelik hamleleri ile bunları kategorik olarak farklılaştırma uğraşındadır. Örneğin, kâr, ücret fiyat gibi kategorilere sadece piyasa ilişkileri bağlamında belirlenecek olan doğal değerler atfeder. Bu doğal değerler ancak ve ancak yukarıda belirtilen, şeylerin doğal işleyişi/rekabetçi piyasa ile ulaşılabilir. Ancak Smith'in müstesna özelliğinin tamamı bu değildir. Yukarıda tarif edilen Hobbescu soruna da çözüm önerileri geliştirerek toplumsal uyumun ve birlikteliğin, piyasa ilişkileri ile sağlanabileceğini belirli kabuller altında göstermeye çalışmıştır.

Merkantil sistemde, orman kanunlarından türetilebilecek ve piyasa ilişkilerinin hiçbir biçimde parçası olamayacak fiili zor, sermayenin ayrılmaz bir parçası olarak analiz edilmektedir. Sermaye ya da tüccar ve manüfaktür sınıfının örgütlediği ticari şirketler, kraliyetten sadece ticaret yapma imtiyazı talep etmezler. Bununla birlikte çoğu kez şiddet kullanma, savaş açma, barış yapma, suç ve cezayı tanımlayıp yargılama yapma gibi imtiyazları da talep etmektedirler. Bu anlamda söz konusu sermaye, devlet sivil toplum dikotomisi ile değil; tanım gereği modern devlete ait olması gereken işlevleri bir bileşeni haline getirmiştir. Sermaye kârını ençoklaştırmak isterken devletin gücünü de yanında istemekle kalmaz, bizzat ona ortak olur. Merkantilist yazarlardaki en önemli vurgulardan biri, söz konusu düşünceye uygun olarak kâr ile gücün birlikteliğidir. Bunu en doğrudan ifade eden yazarlardan biri Josiah Child'tır. Doğu Hindistan Şirketi'nin direktörler kurulu başkanlığını yürüten Sir Josiah Child'ın 1694 yılında yazdığı *New Discourse of Trade*'de piyasa karşıtı ve gücün önemine ilişkin analizlerinde, dolaysız olarak

kâr ve gücü birbiriyle ilişkilendirir: “Bana göre” diyor Child, “kesinlikle gerekli biçimde Kâr ve Güç birlikte düşünülmalıdır¹⁵, ve eğer öyleyse, kimsenin inkâr edemeyeceği, *Denizcilik Yasası*’nın gemi inşaatı ve *denizcilerimizin* istihdamını, bu yasanın olmaması durumuna göre, üç kat arttırmış olmasıdır ve *takiben, Eğer Denizdeki Gücümüz önemli ölçüde zayıflar ise, bu bizi her çeşit Hasara ve Komşularımızın tahkiriine uğratar, sonuçta bizi rezil ve sefil İnsanlar haline sokar.*” (Child, 1995: 73-4).¹⁶ Aynı eserinde Child, Hollanda’nın kıskanılacak iç ve dış ticaretteki yükselişini ve gemilerinin çokluğunun nedenlerini onbeş maddede sıralar ve İngiltere’nin kolayca taklit edebileceğini belirttiği maddelerin ilkinde, devlet yönetiminin tüccar sermayesinin ihtiyaçlarını karşılanmasına yönelmesi gerektiğini ileri sürer. Yasaların ve düzenin oluşturulmasında sadece teorik bilginin değil, pratik bilgilere sahip olan tüccarların dikkate alınmasını önerir (1995: 18). Söz konusu pratik bilgilerin yasaların oluşturulmasında dikkate alınmasının doğuracağı, kendileri için olumlu, sonuçların merkezinde yine güç meselesi yer alır. “Güç (*Strenght*) koşullarında, Deniz gücü ve Savunmaya yönelik her çeşit Askeri hazırlık açısından (ve sadece belirli şartlarda Saldırı) iyi durumda olmak, diğer Uluslar nezdinde bizi saygı değer ve mantıklı yapar ve sonuç olarak, onları, sadece Ticaret Özgürlüğümüzü kabul etmek zorunda bırakmaz daha iyi şartlarda devam etmesini sağlar.” (1995: 102)¹⁷.

Doğu Hindistan Şirketi’ne ek olarak, Levant Şirketi’nde yöneticilik yapan ve 1641 yılında yeni toplanan parlamentoya adadığı *The Treasure of Traffike, or a Discourse of Forraigne Trade* yazarı Lewes Roberts ise, ticaret ve devleti yönetenler arasındaki kurduğu bağı zenginlik ve güç eksenine oturtur: “Güç ve güvenlik, savunmacı (*defansive*) ve saldırgan (*offensive*) olarak, iki yönlü düşünülebilir, eğer ilki ele alınırsa, iyi tanzim edilmiş ticaret Prensi, soyluları ve uyruklarını zenginleştirir, kolaylıkla şu tespit yapılabilir; zenginlik üreten şey, sonuç olarak güç ve güvenliği üretir ve dahası hazine olarak, ister saldırgan ister savunmacı olsun, savaşın topu ve tüfeğidir (*nerve and sinnew of war*).” (Roberts, 1995: 273). Ticaretin/kârın sağladığı gücü sadece savunma işlevi bağlamında değil, Roberts’in belirttiği saldırgan anlamda da, yeri geldiğinde, gerekirse rekabet halinde oldukları uluslara karşı kullanılmasını, bu bağlamda rekabette üstün gelecek tarafın belirlenmesi konusundaki yaklaşımı ise Charles Davenant sözü uzatmadan belirtir. Hollanda’nın Hindistan’daki üstünlüğünü sahip olduğu güçten kaynaklandığını ve sürdüğü tespitini yaptıktan sonra şunları yazar: “Hollanda [*Dutch East India Company*]’de denebilir¹⁸, Hindistan’da çok güçlüdür, iyi donanımlı pek çok kalesi ve hisarı; çok sayıda adamı ve her durumda göreve çağırabileceği kırk tane güçlü savaş gemisi (*frigate*) mevcuttur; bu nedenle eğer Avrupa’daki şu andaki ilişkileri veya hali hazırdaki müttefikleri ile anjajmanlarının doğası kabul edilecek olursa, şüpheye yer yok ki, onların gücü

bu zengin ticareti tamamen kendilerine mal edecektir ve bizi sonsuza kadar söz konusu ülkelerden def edeceklerdir.” (Davenant, 1995: 236).

Hollanda onyedinci yüzyılın özellikle ilk yarısının sonuna kadar İngiltere'nin iktisadi anlamda rekabet ettiği en önemli devletlerden biri olmuştur. İmalat sanayiinden, Baltık ticaretine oradan ise Hindistan'a kadar uzanan neredeyse her alanda söz konusu iki devlet diğerine üstünlük sağlama gayretindedir. Dolayısıyla merkantilist yazarların öncelikli konularından biridir. Smith dönemine kadar en çok atf yapılan iktisat risalelerinden birinin yazarı ve merkantilist düşüncenin en önemli kişilerinden biri olan Thomas Mun da bu konudan geri durmamıştır. Mun, Hollandalıların elde ettikleri kazançları sıraladıktan sonra avantajlı durumun sürdürülmesi konusundaki kararın nasıl verileceği sorusunu sorar. Gücün iktisadi meselelerin içinde yer aldığı/alması gerektiği yönündeki yanıtı açıktır. “[H]ollandalıların üstünlüğü ve gücü, Majestelerinin denizlerinde Ringa ve Morina balığı avcılığından oluşur. Bu nedenle, Hangi hak veya imtiyaza sahiptirler ve nasıl oluyor da bütün diğer uluslara karşı bunlara sahip olabiliyor ve koruyabiliyorlar, bu bilinmelidir. Bu iki sorunun yanıtı zor değildir. Çünkü ilk olarak, Majestelerinin denizlerinde onlara avlanma hakkı tanıyan *Mare Liberum*'un Hollandalı yazarı değildir¹⁹. Sadece diyebilirim ki nedenlerin Adaleti ve diğer ülke örnekleri bir yana, iddia edilebilir ki, bu ayrıcalıkların kararı çok yakın bir sürede içinde lafla değil kılıçla karar verilecektir (*decided by swords, than with words*).” (Mun, 1995: 136-7). Mun bu sözleri, *England's Treasure Forraign Trade* adını taşıyan risalesinde sarf eder ve Hollanda (*The United Provinces*) karşıtı düşünceleri bunlarla sınırlı değildir, eserinin tümünde Hollanda karşıtı, hatta düşmanlığı denilebilir, işlenmektedir (1995: 90,132). Hollanda'yı gayet iyi bir biçimde ödünç alınmış tüylerle oluşmuş bir kuşa benzeten Mun sözlerini “fakat (biliyoruz) eğer her bir Kuş (*Fowl*) kendine ait olanı aldığında, bu kuş neredeyse çıplak kalacaktır”(1995: 139) biçiminde sürdürür. Kuşun tüyünün nasıl alınacağı -ya da yolunacağını mı demeli!- konusundaki kararın rızaya ya da serbest piyasanın işleyişine bırakmayacağı yukarıdaki sözlerden açık olsa gerek. Mun anılan kitabını sonlandırırken güç, zenginlik ve ticaret üzerine yaptığı genel değerlendirme şunları yazar: “Görülüyor ki doğru biçimde ve hak edilmiş dış Ticaret, Kralın büyük Geliri, Krallığın itibarı, Tüccarların Soylu mesleği, Zanaatlarımızın Okulu, Arzularımızın tedariki, yoksullarımızın istihdamı, Topraklarımızın iyileşmesi, denizcilerimizin [bahriye] fidanlığı, Krallığımızın [koruma] Duvarları, Hazineimizin araçları, savaşlardaki kuvvetimiz (*sinnews of war*), düşmanlarımızın korkusudur. Bütün bu önemli ve sonuç doğurucu nedenlerden ötürü, iyi yönetilen Devletler bu mesleği desteklemeli ve özenle faaliyetleri yeşertmelidir, bunu sadece Politikalarla güçlendirmemeli aynı zamanda güç ile bütün yabancı zararlardan korumalıdır: çünkü onlar

biliyor ki Devletin [varlık] Nedeninin (*Reason of State*) en Mühimi onu ve topraklarını muhafaza eden ve savunanı Desteklemektir.” (1995: 146). Mun, yine açık sözlülük ile devletin varlık nedeni ile temsil ettiği sınıfın çıkarlarını örtüşürmektedir.

Merkantilist yazarlara yönelik eleştirilerin modern dönemdeki önemli bir kısmı para teorisi ve dış ticarete statik bir düşünceye sahip olmaları biçimindedir (Heckscher, 1969). Bu iddiaya göre, birinin kazancının ancak diğerinin kaybı ile gerçekleşebileceğine ilişkin yanlış kanı nedeniyle var olanı ele geçirmeye yönelmesi güç kullanımına kaynaklık etmiştir. Dolayısıyla statik anlayış ortadan kalkması ile birlikte güç kullanmaya olan ‘ihtiyaç’ da ortadan kalkacaktır. Tüm tarafların kazanacağı durumdan türetilen bu fikir, Smith’in ticaretin gelişimi ile dostluğun ve barışın da gelişeceğine yönelik düşüncesinin devamı olarak değerlendirilebilir. Yazarların statik düşünceye sahip oldukları iddiasını değerlendirilmesinin burada yapılması mümkün değildir. Ancak, iktisat tarihi çalışmaları, özellikle onyedinci yüzyıl için iktisadi gerçekliğin statik yapısını desteklemektedir (Coleman, 1969). Statik anlayışın olmadığı durumda gücün kendiliğinden yok olacağı iddiası ise tartışılmaya muhtaçtır. Merkantilistler gücün ister fiili isterse potansiyel bir yaptırım olarak elde etmek istemektedirler. Diğer devletlere karşı görece üstünlüğün sağlanması meselenin bir yönü iken, elde edilen potansiyeli ticari amaçlara yönelik kullanılması ya da dönüştürülmesi (eğer gerekiyorsa) ilkinden ayrılamaz bir amaçtır. Güç ve kâr konusunda sürdürülen “kampanya”yı²⁰ bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Bu kampanya önemli başarılarından birisini 1651 Denizcilik Yasası ile elde etmiştir. Bir diğer eleştiri ise merkantilist yazarların temsil ettikleri kumpanyaların çıkarları gerektirdiği argümantasyonlar ile risaleler yazdıklarıdır. Bu eleştiri doğrudur. Merkantilistlerin pek çoğunun belirtilen saiklerle risalelerini kaleme almışlardır. Bunda bir eksiklik ya da yanlışlık olabilmesi için tarafsız ve sınıflar üstü bir iktisat biliminin keşfedilmesi gerekmektedir.

Sonuç

İktisadi analizin eşitler arasında gerçekleştiğini iddia edip, iktisadi süreçleri Braudelci anlamda piyasa ekonomisine indirgeyen yaklaşımlara göre, gücün/zorun analizi iktisadi analizin konusu olamaz. Bunu incelemeyi diğer bilim dallarına bırakan iddiaya karşılık en yerinde yanıtların merkantilist yazarlar aracılığı ile verilebileceği karşı iddiası ortaya konulabilir. Merkantilist yazarların, sermayenin tekelleşme eğilimini, güç istencini ve bu istencin arzuladığı politik kurguyu “kaba bir saflıkla” ortaya koydukları ve aslında bu nedenle değerli oldukları söylenebilir. Sermaye, bir sınıf olarak bir daha hiçbir zaman bu kadar açık sözlü olmamıştır. Güç istenci sadece politik kurguyu kendine göre,

yeniden uyarlamakta kalmamış, bizzat fiziki gücün dolaysız faili olmuştur. Bu birliktelik, en azından merkantil dönem için, Smith ve onun büyük projesi olarak nitelendirilebilecek olan, piyasanın kendine has, müdahaleyi dışlayan yasaları olduğu iddiasını geçersiz kılmıştır. Braudel'in işaret ettiği saydam olmayan bu piyasa karşıtı alan, belki de ilk ve son defa bizzat failleri tarafından 'teorize' edilmeye çalışılır. Tarihsel süreç içinde, kapitalizm üretim ve değişim ilişkilerinde "olgunlaşır", dönüşürken kendi meşruiyetine kaynaklık edecek teorisini de estetize etmeyi ihmal etmemiştir. Böylece Marx'ın işaret ettiği kaba saflık ortadan kalkmıştır.

Smith kendi çıkarı peşinde koşan bireyin zorunlu olarak Hobbescu sonuçlar doğurması gerekmediğini merkantilizmin ahlaki eleştirisi bağlamında ikna edici biçimde ortaya koymak ister. Leviathan gibi, toplumsal iyi ya da toplumu birbirine bağlayan (*connecting chain*) 'yapay' ögelere değil, insanın varoluşundan kaynaklanan, tanım gereği doğal olan özelliklere atıf yaparak bunun kendiliğinden sağlanabileceğini izah etmek ister. Ancak bu eleştirisi sermayenin ticari toplumu tekrar tekrar yeniden üreteceği ve onun ötesinde yeni "aşama"lar üretmeyeceği varsayımından ötürü ancak Brauderci bir "piyasa ekonomisi" koşullarında ve sürekliliğinde geçerli olabilecektir. Smith'in merkantil sistem eleştirisi aslında sermayenin doğasına ilişkin tespitler yapmaktadır. Ancak merkantil sistemde, piyasa ve siyaseti belirleyici konuma gelecek düzeyde güç biriktirenlerin, ticari sistemde aynı performansı sergilemeyecekleri düşüncesine, bu anlamda Smithyen bir iyi hale dayandığı değerlendirilmesi yapılabilir. Tekrar etmek gerekirse, bütün bunlardan Smith'in eşitlikçi bir toplum tasarımına sahip olduğu çıkarılamaz. Ticari toplumda elde edilen değerler ve ilerlemeler toplumsal eşitsizlik ile bir aradadır. Ancak Smith tasarladığı "harika" toplum ile kastı bu olmasa da, sermayenin temel pratiğini ve doğasını bir anlamda yok saymaktadır.

Sonnotlar

¹ Smith tam rekabet piyasası kavramını kullanmaz ancak serbest rekabet (*free competition*) ve tam özgürlük (*perfect liberty*) kavramları değerlendirildiğinde bugünkü anlamda tam rekabet kavramına denk düştüğü söylenebilir bkz. Bu konuda UZ'ye bolca atıf yapmak mümkündür, örnek olması için (Smith, 1976, 1:63, 69, 70 ve 111)'e bakılabilir.

² Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sıklıkla kullanılacak olan ticari sistem hakkında kısaca bilgi vermek gerekir. Smith'teki aşamalar teorisine ve tarihin materyalist yorumuna ilk işaret edenlerden biri olan İngiliz iktisatçı Ronald Meek, Smith'in toplumların tarihsel gelişimini dört ana aşamada gerçekleştirdiği ve aşağıda aktarılacak

olan aşamaların “şeylerin doğal akışı” içinde kalındığı müddetçe birbirlerini takip etmeleri gerektiğini belirtir. (1967:39-40). Bunlar avcılık (*age of hunting*), çobanlık (*age of shepherd*), tarım (*age of agriculture*) ve ticaret çağı (*age of commerce*) ve aynı anlama gelecek biçimde ticari sistem (*commercial system*) olarak adlandırır. Smith “şeylerin doğal akışı” düşüncesini gündelik hayatın basit mübadele ilişkilerinden, toplumların ilerlemesine kadar uygular. Tarihin materyalist yorumuna gelince, Smith için hükümet ancak birikimin gerçekleşebildiği ikinci aşamada ortaya çıkmakta ve mülkiyet biçimleri ile hükümet biçimleri ve yasalar arasında doğrudan ilişki kurmaktadır (Alvey, 2003, Meek, 1967). Ticari sistemi toplumların ulaşabileceği son aşama olarak değerlendiren Smith için, bunun gerekçesi ise insan doğasına en uygun sistem olmasıdır. Toplumların bir anlamda olgunlaştığı bu aşamaya her toplum er veya geç ulaşacaktır, şeylerin doğal akışı bozulmadıkça sürecin kendiliğinden gerçekleşmesi beklenir.

³ Bütünlük bakımından en alttaki maddi hayata da kısaca değinmek faydalı olabilir. Maddi hayatta mallar ve hizmetler çok kısıtlı bir alanda takas edilir ve bu alan alaca karanlıktır (*shadowy*). “Sıklıkla, yeterli tarihsel belgenin yokluğundan dolayı incelenmesi zor, piyasa ekonomisinin altında yer alır” (Braudel, 1981:23-4). Anlaşılacağı gibi, “piyasa ekonomisi” maddi hayatın üzerindedir ve en üstte ise “kapitalizm” yükselir. Maddi hayat onbeşinci yüzyıldan 18. yüzyıla kadar kendi kendine yeterli ve değişim ekonomisinin dışında olan bir rutin anlamına gelir. “Şöyle söylenebilir” diyor Braudel, “bütün dünya ekonomisi, farklı yüksekliklerin birbiri üstüne gelmesidir, tıpkı bir kabarta haritasındaki gibi” (1977:35-9)

⁴ Braudel söz konusu iki yazarı kendi ayrımının geçerliliğini desteklemek için kullanır. Ancak adı geçen yazarlardan Braudelci manada bir ayrım çıkarmanın olanağı konusunda burada bir tartışma yapılmayacaktır. Ek olarak şu ilave edilmelidir ki, burada Braudel’in yaptığı ayrımın geçerliliği konusunda da tartışmaya girilmemektedir. Sadece, Smith’in, geriye dönük biçimde söz konusu şematik ayrım kullanılarak daha iyi anlaşılacağı iddia edilmektedir. Braudelci piyasa ekonomisi ve kapitalizm ayrımının geçerliliğini sorgulayan bir çalışma için bkz. (Tanyılmaz, 2011)

⁵ Sadece Clark’a ait olmayan bu düşünceye göre, Smith’in doğru değerlendirilebilmesi için *Ahlaki Duygular Teorisi*’nin de (*The Theory of Moral Sentiments*) –bundan sonra ADT- dikkate alınması gerekir. Her ne kadar bu çalışmasının konusu itibarıyla çoğunlukla UZ’ye başvurulsa da Clark’ın da belirttiği gibi, Smith meseleyi sadece UZ ile çözmeye çalışmaz. ADT’nin Hobbescu sorunun çözümünün bireysel çıkar ile toplumsal düzen arasındaki uyumun gösterilmesi aşamasında temel bir işlevi vardır. ADT’de bireyin bencilliğini dengeleyecek, doğal ya da kazanılmış güdülerin varlığı ve bunların toplumsal uyum için önemi tartışılır. Smith’in hedefine ulaşmada başarılı olup olmadığı ise bu tartışmanın konusu değildir. Söz konusu iki eserin birlikte değerlendirilmesinin bir başka yüzü “*Das Adam Smith Problem?*” konusudur. Üzerinde giderek artan biçimde uzlaşılan, bu biçimde bir problemin olmadığı dolayısıyla, bu iki kitabın birbiriyle çeliştiği iddiası bir yana yukarıda belirtildiği türden bir bütünlük içinde temel bir sorunu çözme amacındadır. Bu çalışmada kullanılan “problem” ile doğrudan ilgili kaynaklar,

“Das Adam Smith Problem?”in sahte (*pseudo*) bir problem olduğu konusundaki literatürü desteklemektedir.

⁶ Smith’teki bireyin kişisel çıkar dışında sahip olduğu özellikler meşhur *Das Adam Smith Problem?* tartışmasının konusudur. Ancak literatürün Smith’te bu türden bir tartışmayı oluşturacak bir çelişkinin olmadığı yönünde biçimlendiğini belirtmek mümkündür. İki kitabın birlikte yorumlanması Smith için Hobbescu sorununun çözümünün bir parçasıdır. Levy (1978:665-6) belirttiği gibi, özgür ve yaşanabilir bir toplumun sürekliliği için kişisel çıkarın etik yargılar tarafından yeniden yönlendirilmesi gerekir.

⁷ Ancak burada bir şeye dikkat çekmek gerekir. *UZ*’nin repertuarı ne kendinden sonra geliştirilen Ricardocu olarak tarif edilebilecek siyasal iktisada ne de Smith’i kurucu babaları olarak gören günümüz ana akımına indirgenebilir ya da onlar tarafından temsil edilebilir. *UZ*’den eşitlikçi bir toplum tasarımı çıkmaz ancak sadece sermayenin çıkarlarını savunduğu iddiasını ileri sürmek özellikle *Das Adam Smith Problem?* tartışmasından sonra eskisi kadar kolay olmasa gerekir.

⁸ Smith, sırasıyla James Harrington’un (1611-1677) ve Thomas More’un (1478-1535) eserlerine göndermede bulunuyor.

⁹ Belirtilmelidir ki, Meek materyalist tutumdan anlaşılması gerekenin, Marx’a kaynaklık edebilecek ancak farkları olan bir materyalizm olduğunu belirtir. Kendi tabiri ile “*the materialism*” değil “*a materialism*”den bahsedilmelidir. (1967:40)

¹⁰ Wood (2003:43) iktisadi alanda özel mülkiyetin ve sömürünün sürmesi için siyasi alanın baskıcı gücünün gerekli olduğunu belirtir. Buna ek olarak, iktisadi alan ile siyasi alan arasında yaratılan dikotominin klasik siyasal iktisadın başarısı olarak değerlendirilir.

¹¹ “Üst kat”ın sakinleri olarak tüccar ve manüfaktürcüler ile merkantilist yazarlar arasında bir geçişlilik olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir. Merkantilist yazarların büyük bir kısmı, dönemim Doğu Hindistan Şirketi (*East India Company*) vb. şirketlerinin yöneticileri ya da hissedarlarıdır.

¹² Thomson bunu şiddetin demokratizasyonu olarak adlandırır ve bir tehlikeye dikkat çeker devlet tarafından yetkilendirilen merkantil şirketlerin, yetkilerini kullanma biçimlerini kontrol etmek pratik olarak mümkün değildir. (Thomson, 1994:3, 16).

¹³ Tilly “[d]evlet oluşumunun izlediği yolları, zor-yoğun, sermaye-yoğun ve sermayeleşmiş-zor biçimleri olarak” tanımlamaktadır (2001:65)

¹⁴ Sermayenin zorun bizzat faili olduğu durum olarak anlaşılmalıdır. Wood, devletin işlevini tanımlarken, “sınıf ile devlet arasındaki iş bölümünde” devlet, “kapitalist sınıf egemenliğinin baskıcı “an”ını temsil eder” (2003:62). Örneklendirilen durumlarda ise bu “an” uzak coğrafyaların belirli alanlarında sermayenin kendisi tarafından temsil edilmektedir. Bölgesel ya da yerel ‘güçlü’ devlet oluşumlarının olmadığı Hindistan, Afrika, Amerika gibi bölgelerde sermayenin ilişki biçimi tarif edilen şekilde iken, örneğin

Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi, yerleşik bir devlet ile karşılaştıklarında ise kendi devletlerini Tilly'nin betimlediği manada göreve çağırışlardır, fiili zoru kendileri genel olarak kullanamamışlardır.

¹⁵ Söz konusu dönemde iktisadın kendi dili olarak nitelendirilebilecek bir kavram kümesi söz konusu değildir. Dolayısıyla yazın çoğu zaman yazarın tercihleri doğrultusunda şekillenmektedir. Bu nedenle, örneğin büyük harfi diledikleri zaman, bazen vurgu amacıyla cümle içinde kullanabilmektedirler. Burada orijinal metinlerin yazım biçimleri ve kavramları değiştirilmemiştir.

¹⁶ Child'ın sözünü ettiği Denizcilik Yasaları'dır (*Navigation Acts*). İliki 1651'de kabul edilmiş, daha sonra defaten değiştirilmiş, güncelleştirilmiş ve yaklaşık iki yüzyıl boyunca İngiltere dış ticaretine yön vermiştir (Lipson 1961:121). 1651 Yasası'ndan çok kısada olsa bahsetmek yasaların amacını ortaya koymaya yeterli olabilir: Asya, Afrika ve Amerika'da üretilmiş veya yetiştirilmiş ürünlerin İngiltere veya İrlanda'ya krallığın ya da plantasyonların insanlarına ait gemiler dışındaki gemilerle ithalini yasaklar. Avrupa'da yetişen ya da üretilen ürünlerin de ithalatını benzer şarta bağlar ve ayrıca yeniden ihraç (*re-export*) olanaklarını da kısıtlar (Lipson, 1961:122-3). Sadece dış ticarete ait bir politika gibi değerlendirilebilse de Denizcilik Yasaları'nın teşvik ettiği, gemicilik sektörü gücün de kaynağı olarak değerlendirilir. Ticari taşımacılığın "deniz kuvvetlerinin (*navy*) temeli" değerlendirmesi az rastlanılan bir düşünce değildir. (Lipson, 1961:136) Gemilerin yapımında kullanılan keresteye ithafen "kereste yoksa krallık da yok" (*No wood no kingdom*) ve "kereste duvarları" (*walls of wood*) en iyi savunmamızdır biçiminde özlü sözlerle ifade edildiği de olmuştur (Davenant'tan aktaran Lipson, 1961:136). Her ne kadar dış ticarete getirdiği sınırlamaları eleştirse de, güç konusunda Denizcilik Yasaları'nın İngiltere açısından doğurduğu olumlu sonuçları, savunma bağlamında kısıtlayarak, Smith de takdir eder. "Savunma yine de bolluktan daha önemli olduğundan İngiltere'nin bütün ticari düzenlemeleri içinde belki de en akıllıcası Denizcilik Yasaları'dır" demektedir. (Smith, 1976). Ancak tabiatıyla bu yasalar için propaganda yapanlar onların sadece savunma konusundaki faydalarını gözetmiyordu. Kâr ve gücün birlikteliğini ön planda tutuyorlardı.

¹⁷ Bu görüşün pratik uygulamalarına yönelik ya da başka deyişle "sadece belirli şartlarda "saldırı" için kullanılan ve güce sahip olanlara ticaret özgürlüğü kazandıran örnekler için Mukherjee (1974) son derece zengin örnekler sunar.

¹⁸ Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin de (*Dutch East India Company*) hükümdarlık yetkilerini şirket adına kullandığı ve Doğu Hindistan Şirketi'ne benzer zor pratikleri için bkz. (Thomson, 1994).

¹⁹ Hollandalı hukuk düşünürü Hugo Grotius'un 1609 yılında yayınlanan uluslararası deniz hukuku eseridir. Denizlerin tüm ülkelerin kullanımına açık olduğunu savunur. Grotius'un eserinin yayınladığı dönemde *Dutch East India Company*'de görevli olması ilgi çekici olabilir. Bir başka ilgi çekici nokta da söz konusu eser, genellikle Özgür Deniz (*Mare Liberium* ya da *The Free Sea*) olarak kısaltılsa da eserin tam adı hukuk

düşünürünün niyetini daha açık ortaya koymaya elverişlidir. “*The Free Sea or A Disputation Concerning the Right Which the Hollanders Ought to Have to the Indian Merchandise for Trading*”

²⁰ Merkantilist metinler, “tüccar sınıfı tarafından ticaretin kontrolü üzerine yapılan uzun bir kampanyaydı, yani, yeni devlet gücü içindi” (Beer, 1967:186). Christopher Hill, örneğin denizcilik yasaları söz konusu olduğunda bunu herhangi bir muayyen baskı grubuna başarısı olarak değerlendirmez. “Bu yasalar, İngiltere’nin ticari çıkarlarının hükümetin ana meselesi olması gerektiği şeklindeki yeni düşüncenin zaferiydi” (Hill, 1980:134)

Kaynakça

Alvey J A (1998). Adam Smith’s Higher Vision of Capitalism. *Journal of Economic Issues*, 32, 441-448.

Alvey J (2003). Adam Smith’s view of history: consistent or paradoxical? *History of Human Sciences*, Vol. 16 No. 2, pp. 1–25.

Beer M (1967). *Early British Economics from the XIIIth to the middle of XVIIIth Century*. London: Augustus M.Kelley.

Bery J B (2013). *The Idea Commercial Society in the Scottish Enlightenment*. Edinburg: Edinburg University Press.

Braudel F (1981). *Civilization and Capitalis 15th - 18th Century V. I The Structure of Everyday Life: The Limits of Possible*. Çev. S. Reynolds, London: William Collins Sons & Co Ltd.

Braudel F (1983). *Civilization and Capitalis 15th - 18th Century V. II The Wheels of Commerce*. Çev. S. Reynolds, London: William Collins Sons & Co Ltd.

Braudel F (1977). *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism*. çev. P. M. Ranum, Baltimore: The John Hopkins University Press.

Child J [1693] (1995). A New Discourse of Trade, içinde: Lars Magnusson (ed.), *Mercantilism V.III*, London: Routledge, 1-136.

Clark C M A (1992). *Economic Theory and Natural Philosophy: The Search for the Natural Laws of the Economy*. Aldershot, Edward Elgar.

Coats B (1979). Beyond Adam Smith’s Economics. *Kyklos*, 32, 603-605.

Coats B (1992). *On the History of Economic Thought*, v. 1. London: Routledge.

Cohen E S (1989). Justice and Political Economy in Commercial Society: Adam Smith’s “Science of a Legislator”. *The Journal of Politics*, 51, 50-72.

Coleman D C (1992). Adam Smith, Businessmen and the Mercantile System in England iç. Coleman D. C. ed. *Man Myth, History and Industrial Revolution*. London: The Hambledon Press, 153-163.

Davenant C [1696] (1995). An Essays on the East-India Trade. İçinde: L.Magnusson (ed.) *Mercantilism V.II*, London: Routledge, 211-238.

Elliott J E (2000). Adam Smith's Conceptualization of Power, Markets, and Politics. *Review of Social Economy*. LVIII, 4, 429-454.

Göçmen D ve Kaya G (2013). Adam Smith Siyaset Felsefesine Dair Bir Kuramsal Çerçeve. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 15:85-109.

Heckscher E F (1969). Mercantilism. İçinde: D.C. Coleman (ed.) *Revisions in Mercantilism*, London, Methuen & Co Ltd, 19-34.

Heilbroner R L (1999). *The Worldly Philosophers: The Lives, Times, and Ideas of the Great Economic Thinkers*. Newyork: Touchstone.

Hobbes T [1651] (2004). *Leviathan*. Çev. Semih Lim, İstanbul: YKY.

Hosbawm E (1998). *Devrim Çağı*. Çev. B. S. Şener, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Hill C (1980). *The Century of Revolution 1603-1713*. London: W.W. Norton & Company.

Jones H B (2010). Marcus Aureliuss, the Stoic Ethic, and Adam Smith. *Journal of Business Ethics*, 95:89-96.

Levy D (1978) Adam Smith's "Natural Law" and Contractual Society. *Journal of History of Ideas*, 39, 665-674

Lipson E (1961). *The Economic History of England: The Age of Mercantilism, V.III*. London: Adam and Charles Black.

Marx K (1993). *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı*, çev. S. Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Meek R L (1967). *Economics and Ideology and Other Essays: Studies in the Development of Economic Thought*. London: Chapman&Hall,34-50.

Mukherjee M (1974). *The Rise and Fall of the East India Company: A Sociological Appraisal*. New York: Monthly Review Press.

Mun T [1664] (1995). *England's Treasure by Forraign Trade or, The Ballance of our Forraign Trade is The Rule of our Treasure*, iç. Lars Magnusson (ed.) *Mercantilism V.I*. London: Routledge, 81-146.

Roberts L [1641](1995). *The Treasure of Traffike or, a Discourse of Forraign Trade etc*. İçinde: Lars Magnusson (ed.), *Mercantilism, V.I*, London: Routledge, 231-75.

Smith A (1976). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Ed. E. Cannan, Two Volumes in One, Chicago: The University of Chicago Press.

Smith A (1984) [1759]. *Theory of Moral Sentiments*. Michigan: Edwards Brothers, Inc, Liberty Fund Edition.

Tanyılmaz K (2011). Piyasa ile Sosyalizm Arasında Bitmeyen Yolculuk: *Adam Smith Pekin'de Üzerine, Devrimci Marksizm*, 13/13, 48-67.

Tilly C (2001). *Zor, Sermaye ve Avrupa devletlerinin Oluşumu: 990-1992*. Çev. K. Emiroğlu, Ankara: İmge Yayınları.

Thomson H F (1964). Adam Smith's Philosophy of Science. *The Quarterly Journal of Economics*, 79:2, 212-233.

Thomson J E (1994). *Mercenaries, Pirates, and Sovereigns: State-Building and Extraterritorial Violence in Early Modern Europe*, Princeton: Princeton University Press.

Wallerstein I (1991) Braudel on Capitalism, or Everything Upside Down. *The Journal of Modern History*, 63, 354-361.

Winch D (1983). Science and Legislator: Adam Smith and After. *The Economic Journal*, 93, 501-520.

Winch D (2008). *Adam Smith's Politics: An Essays in Historiographic revision*. Cambridge: Cambridge University Press.

Winch D (1992). Adam Smith: Scottish Moral Philosopher as Political Economist. *The Historical Journal*, 35, 91-113.

Wood E M (2003). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*. Çev. Ş. Artan, İstanbul: İletişim Yayınları.